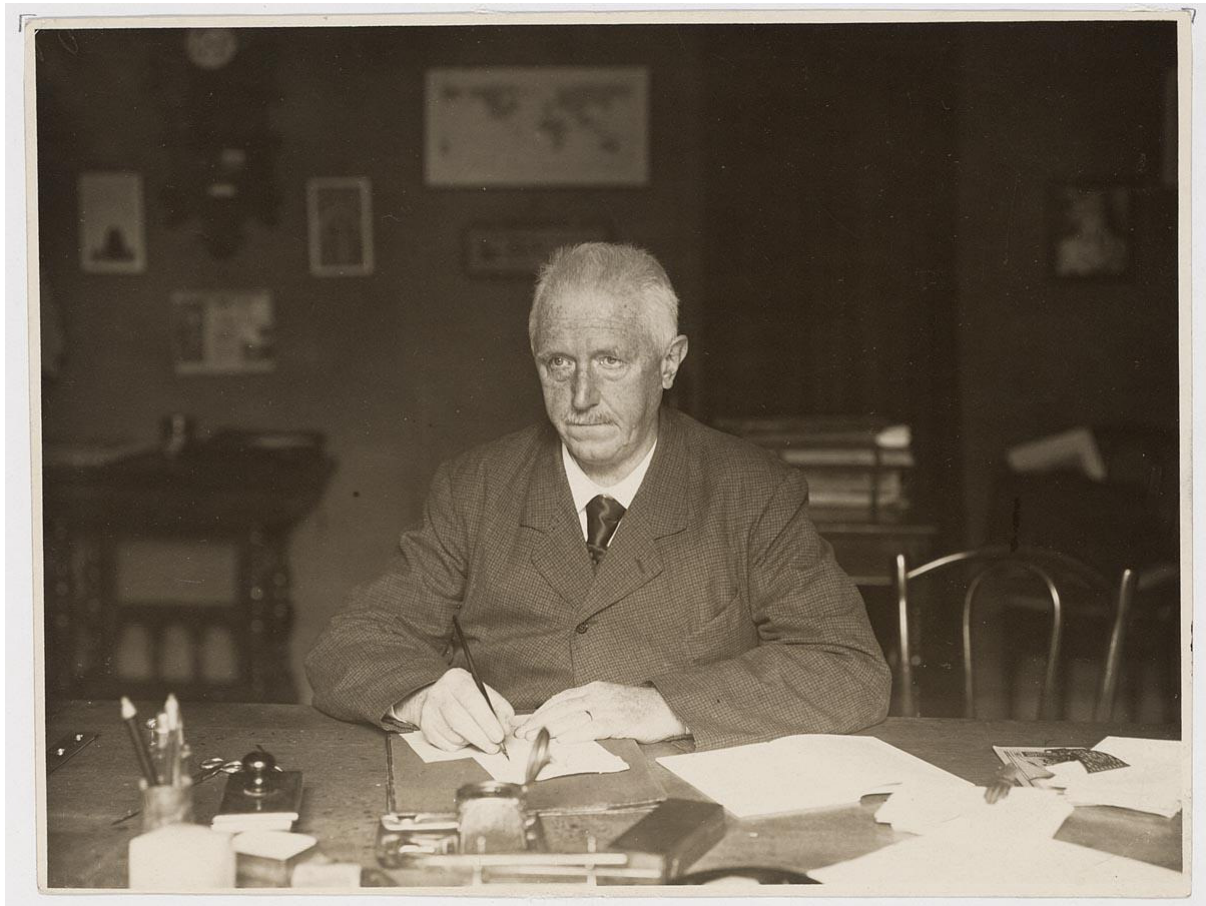

‘Gij, die zoo weinig attentie schenkt aan geldzaken’

Op welke manier heeft het financiële vermogen van Hendrikus Hubertus van Kol in de periode 1876-1894 zijn latere carrière beïnvloed?

Vincent W. van de Griend
S1160710

*‘Gij, die zoo weinig attentie schenkt aan geldzaken’
Op welke manier heeft het financiële vermogen van Hendrikus Hubertus van Kol in de
periode 1876-1894 zijn latere carrière beïnvloed?*

V.W. van de Griend
Studentnummer: 1160710
Kriekenbogerd 4, 3264 XW, Nieuw-Beijerland
Contact: 0642561377, vincent_vd_griend@hotmail.com

Bachelor eindwerkstuk Geschiedenis
15 ECTS
Mw. Dr. A.F. Schrikker
Tweede lezer: Dr. L.J. Touwen

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Van Kol in Nederlands-Indië	7
2. Steun aan socialisme	15
3. Wiens brood men eet, wiens woord men spreekt	21
4. Tegenstrijdigheden	28
Conclusie	37
Bijlage	40
Literatuurlijst	41
Lijst van archivalia	42

Inleiding

Op 14 november 1897 schreef Inder Jaois aan Hubertus Van Kol: 'Ik kan daar allerm minst over oordelen en ik weet ook niet hoe rijk gij zijt dit gaat mij niet aan'.¹ Nelleke Noordervliet geeft ons ruim een eeuw later het duidelijke antwoord, 'Van Kol heeft geld'.²

Hendrikus (Henri) Hubertus van Kol (1852-1925) is vooral bekend geworden door zijn werk als Indisch specialist in de Tweede Kamer namens de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP). In de Tweede Kamer kwam hij op voor de inheemse bevolking van Nederland-Indië die onder slechte omstandigheden werkten en leefden. Nederland had lang genoeg geprofiteerd van de haar overzeese bezittingen en Van Kol eiste dat zij nu iets terug zou doen voor de kolonie. Hij stond daarmee aan het begin van de ethische politiek.³

Lange tijd werd Van Kols afkomst uit een goeode familie, zijn pensioen en zijn Kamerlidmaatschap gezien als de bron voor zijn rijkdom. Hoewel zijn partijgenoten hem voor rijk aanhielden, heeft Paul van 't Veer zijn welgesteldheid genuanceerd.⁴ Volgens Van 't Veer had Van Kol inderdaad een bevoorrechte positie, maar werd zijn rijkdom door SDAP'ers overschat. Dat beeld is in de jaren '80 veranderd toen Buschman en Pollmann in *Vrij Nederland* publiceerden dat Van Kol een plantage bezat in de Oost.⁵ In de publicatie wordt enigszins verbijsterd beschreven hoe de ontdekking van Van Kol als koffieplantagehouder zijn dubbelleven onthuld. Enerzijds bleek hij een socialist met een kritische houding ten opzichte van de koloniale politiek, anderzijds was hij een rijke, liberale zakenman met kapitalistische belangen in de kolonie. Van Kol verzweg dit bezit in de kolonie. In zijn correspondenties zijn slechts enkele brieven te vinden die handelen over zijn 'onderneming' in Nederlands-Indië. Hieruit zou blijken dat Van Kol zelf ook de tegenstrijdigheid door had.

Toch bleef in de negentiende eeuw de ongelukkige bron van geldwinning niet onopgemerkt. Buschman en Pollmann verwijzen naar een discussie in *Het Volksdagblad* uit 1895, waarin Domela Nieuwenhuis de plantage onder de aandacht bracht.⁶ Een van de SDAP-oprichters, Van der Goes, nam het op voor zijn partijgenoot Van Kol. Buschman en Pollmann

¹ Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Archief van H.H. van Kol, algemene correspondentie 8. Brief van G. Inder Jaois aan H. van Kol.

² N. Noordervliet, *De leeuw en zijn hemd* (2013) 41.

³ W. van de Doel, 'Hubertus de Onstuimige. De reizen van Henri van Kol door de Nederlandse koloniën 1902-1903', in: B. van der Boom en F.S. Gaastra eds., *Kerk, cultuur en koloniën: opstellen over Nederland rond 1900* (Leiden, 2005) 200-214, 200-201.

⁴ P. van 't Veer, *Geen blad voor de mond. Vijf radicalen uit de negentiende eeuw* (Amsterdam, 1958) 203.

⁵ M. Buschman, T. Pollmann, 'Een goed bewaard sociaal-democratisch geheim: apostel Van Kol en Domela Nieuwenhuis en hun koffieplantage op Java', *Vrij Nederland*, 7-2-1987.

⁶ Ibidem.

citeren zijn verdediging: ‘het kapitalisme is vergelijkenderwijs een afkeurenswaardige methode – maar het is in deze maatschappij de eenige manier om geld te krijgen.’⁷

Het is met deze opmerking verbazend dat historici niet meer aandacht hebben geschonken aan de uitgaven van Van Kol. De historiografie heeft Van Kol vooral bestudeerd als een Indisch specialist. Zijn bezit van de koffieplantage leek in strijd met dat imago. Dat is vreemd, aangezien de plantage veel eerder ontstond dan Van Kols Indisch specialisme. Van Kol richtte zijn plantage op in 1883. Dat was voordat de SDAP zich losmaakte van Domela’s Sociaal Democratische Bond (SDB) en Van Kol zich opwierp als de Indië-specialist. In dit stuk zal het perspectief worden omgekeerd. In plaats van te onderzoeken hoe de plantage zijn ethische houding ongeloofwaardig maakte, zal hier centraal staan hoe zijn vermogensopbouw aan het begin van zijn “carrière” invloed heeft gehad op zijn latere “carrière”. De leidende vraag om dat perspectief te bereiken luidt: op welke manier heeft Van Kols financiële vermogen in de periode 1876-1894 zijn latere carrière beïnvloed?

Daarnaast zal er ook aandacht besteed worden aan de plaats die deze periode uit het leven van de sociaal-democraat heeft in grotere historiografische verbanden. Dankzij zijn financiële vermogen was Van Kol een belangrijke patroon binnen de partij. Zodoende zal zijn positie binnen de sociale en patronagenetwerken van de vroege arbeiderspartij worden beschouwd. Onder sociale netwerken wordt hier het abstracte sociaal kapitaal verstaan. Sociaal kapitaal is een inventaris van ‘ongrijpbare relaties met anderen’, zoals Bourdieu het bedacht.⁸ Voorlopig volstaat ook Bloks definitie van patronage: ‘a structural principle which underlies asymmetric, personal transactions involving protection and loyalty between to persons or groups of persons.’⁹ Vanwege Van Kols diensttijd in Nederlands-Indië zal worden aangetoond dat deze periode van Van Kols leven een personificatie is van de zogenaamde ‘new imperial history’-traditie. Deze historiografische benadering uit Engeland kent over het algemeen drie kenmerken, volgens Raben. Ten eerste een focus op culturele verbanden tussen verschillende delen van het koloniale rijk. Ten tweede een belang voor ‘ruimtelijke dimensies binnen de koloniale verhoudingen’ en daarmee voor de wederkerige invloeden tussen de verschillende delen van het rijk. Tot slot herkent Raben een waardering voor het karakter van de natie en de verbondenheid met de koloniale delen.¹⁰ Hoewel de koloniale machten veel karakters verschillen kenden, denkt Raben dat deze historiografische benadering ook succesvol

⁷ Buschman en Pollmann, ‘Een goed bewaard sociaal-democratisch geheim’.

⁸ K. Davids, M. ‘t Hart eds., *De wereld en Nederland. Een sociale geschiedenis van de laatste duizend jaar* (Amsterdam, 2011) 106-107.

⁹ A. Blok, ‘Variations in patronage’, *Sociologische Gids* 16 (1969) 365-378, 365.

¹⁰ R. Raben, ‘A new Dutch imperial history? Perambulations in a prospective field’ *BMGN* 128 (1) (2013) 5-30, 7.

zou kunnen worden toegepast op het Nederlandse koloniale verleden. Hij stelt vast dat de huidige geschiedschrijving zich richt op een eenzijdige benadering van de koloniale geschiedenis, waardoor wederzijdse beïnvloeding tussen koloniën en moederland onderbelicht blijven.¹¹ Dit onderzoek naar Van Kols vroege carrière toont aan dat ‘new imperial history’ ook geschikt is voor de geschiedschrijving over Nederland en haar voormalige koloniën.

1876, het moment waarop Van Kol voor het eerst vertrok naar Nederlands-Indië, vormt het logische beginpunt van het onderzoek. In 1894 keerde hij in terug in Nederland en brak hij, net als andere socialisten, met de partij van Domela Nieuwenhuis. Daarnaast heeft de tijdspanne 1876-1894 nog een verklaring. Door het ontbreken van financiële overzichten is het onmogelijk om het bankrekeningboekje van Van Kol te reconstrueren. In plaats daarvan zal zijn relatieve vermogen worden opgemaakt uit de algemene correspondentie die hij naliet. Het zwaartepunt van de correspondentie van de sociaal-democraat ligt in de periode 1880-1894. Door de brieven als uitgangspunt te nemen, wordt duidelijk aan wie en waarom Van Kol financiële en intellectuele bijdrages leverde. Dat zal vooral centraal staan in hoofdstuk twee en drie. Daar zal zijn gulle steun ook in de context van de partijnetwerken en sociaal kapitaal worden geplaatst. Het eerste hoofdstuk zal openen met Van Kols tijd in Nederlands-Indië, om de opbouw van zijn vermogen te verduidelijken. Het vierde hoofdstuk zal de tegenstrijdigheden tussen zijn handelingen en idealen duiden. In de conclusie zal tot slot worden belicht hoe de resultaten passen binnen een ‘new Dutch imperial history’, zoals Raben voorstelt.

Wie het leven van Hubertus van Kol wil begrijpen zal zich bewust moeten zijn van zijn plaats en de tijd waarin hij leefde (standplaatsgebondenheid). Hoewel het Suezkanaal (1869) en de telegraaf (1847) de afstand tussen Nederland en Nederlands-Indië verkleinde, duurde een bootreis naar de kolonie nog altijd enkele maanden.¹² De meeste post werd met de hand geschreven en overgebracht met de boot. Vandaar dat sommige Europese vrienden aan Van Kol in Indië schreven een conversatie te verkiezen boven de trage correspondentie. Ook geldbedragen en maateenheden verschillen van onze tijd. Oude (Indische) maateenheden zullen worden genoemd zoals in de bronnen, maar worden voorzien van hedendaagse aanduidingen. Geldbedragen zijn erg belangrijk om het financiële vermogen van Van Kol te kunnen inschatten. Guldenbedragen uit 1880 zullen ons echter weinig zeggen. Het bedrag in

¹¹ Raben, ‘A new Dutch imperial history?’, 8. ‘Apparently it is hardly considered to be a problem that surveys of Dutch history all but fail to mention the Dutch overseas activities and apparently do not see much influence of the colonial endeavour on Dutch society and political culture.’

¹² W. van den Doel, *Zover de wereld strekt. De geschiedenis van Nederland overzee vanaf 1800* (Amsterdam, 2011).

guldens zou hedendaags ongeveer het twaalfvoudige aantal in euro's zijn. Die omzetting wordt voltrokken met behulp van de omrekenmachine van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG).¹³

¹³ IISG, 'De waarde van de gulden/euro' (online bron IISG) <http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php> (geraadpleegd 1-5-2014). Ter indicatie: in 1886 bedraagt fl. 10,- ong. € 124; fl. 50,- ong. € 620 en fl. 1000,- ong. € 12.414 naar koopkracht 2013.

1. Van Kol in Nederlands-Indië

In 1876 vertrok Henri van Kol naar Nederlands-Indië om daar dienst te doen als waterstaatsingenieur. Over zijn tijd in de Oost zei hij zelf daar ‘de beste jaren mijns levens’ te hebben gehad.¹⁴ Dat gevoel werd nog eens versterkt toen hij in 1903 als parlementariër terugkeerde naar Nederlands-Indië voor een ‘studiereis’. Daar werd hij weer bevangen door de schoonheid van de plaatselijke flora en fauna.¹⁵ Ook financieel gezien vormde zijn tijd in Indië van 1876 tot 1892 belangrijke jaren in zijn carrière. In dit hoofdstuk staat centraal hoe zijn Indische jaren, de opbouw van zijn financiële vermogen opleverde.

Hendrikus (Henri) Hubertus van Kol werd 23 mei 1852 geboren in Eindhoven. Hij groeide daar op in een gegoede katholieke familie. Zijn schoolgang aan openbare scholen doet echter vermoeden dat het een vrijzinnig milieu was.¹⁶ Zijn schoolcarrière vervolgde hij op de H.B.S. in Roermond. In 1870 slaagde hij voor zijn eindexamen waarna hij werd ingeschreven op de Polytechnische School in Delft. Daar studeerde hij waterbouwkunde met als doel te werken in Nederlands-Indië.¹⁷ In 1876 was hij klaar om te vertrekken. Bij dat vertrek naar de kolonie ontving hij niet de volledige studietoelage die voor de Indische dienst gebruikelijk was. Net als zestien jaar later bij zijn ontslag uit Indische dienst, lijken zijn nevenactiviteiten een verklaring te zijn geweest voor de onvolledige toelage.

In zijn studentjaren vanaf de H.B.S. kwam hij namelijk in aanraking met het socialisme. De overlevering vertelt dat vrienden uit Duitsland hem werken van de socialist Lassalle (1825-1864) lieten lezen waardoor hij direct tot het socialisme aangetrokken werd. Paul van 't Veer trekt parallellen tussen Van Kol en Lassalle.¹⁸ De vraag is of deze ontdekking daadwerkelijk als een donderslag bij heldere hemel kwam, zoals veel socialisten hun “bekering” op latere leeftijd graag herinnerden.¹⁹ Maar dat er voor Van Kol iets veranderde tijdens zijn studietijd is aannemelijk. In 1871 sloot hij zich aan bij de Nederlandse sectie van de Eerste Internationale.²⁰ Hij herinnerde zich in 1921: ‘tochten door de

¹⁴ *Handelingen Tweede Kamer*, 1902-1903, 127. En J.E. Stokvis, ‘Levensbericht van H.H. van Kol (23 Mei 1852-22 Aug. 1925)’, *Handelingen en levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1931-1932* (Leiden, 1932) 193-241.

¹⁵ H.H. van Kol, *Uit onze Koloniën: uitvoerig reisverhaal* (Leiden, 1903).

¹⁶ Van 't Veer, *Geen blad voor de mond*, 189-190.

¹⁷ J.M. Welcker, ‘Kol, H.H. van’, (online tekst *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*, 25-03-2003) <http://hdl.handle.net/10622/148A4CE9-1D34-4A11-8F83-AC5D5EB987AA> (geraadpleegd 20-5-2014).

¹⁸ Van 't Veer, *Geen blad voor de mond*, 190-191.

¹⁹ J. Augusteijn, P. Dassen en M. Janse ed., *Political religion beyond totalitarianism. The sacralization of politics in the age of democracy* (Londen, 2013).

²⁰ Stokvis, ‘Levensbericht van H.H. van Kol’, 195.

achterbuurten van Den Haag en Amsterdam [...] de toestanden die ik daar trof, grepen mij zóó aan en maakte mij zóó rebelsch tegen een zoiets duldende samenleving, dat ik mij onmiddellijk bij de Internationale aansloot.’²¹

Die rebellie nam serieuze vormen aan. Van Kol verdiepte zich meer in het socialisme nadat hij de Eerste Internationale in 1872 ten onder had zien gaan. In zijn verdere kennismaking werd hij gesteund door professor B.H. Pekelharing (1841-1922), die een sociaal-democratisch standpunt innam. Pekelharing zorgde ervoor dat Van Kol socialistische boeken kon krijgen, zowel tijdens zijn studietijd als later in Nederlands-Indië.²² Daarnaast was Van Kol voorzitter in een debatgroep van studenten. Ook daar kwamen socialistische onderwerpen aan de orde. Van Kol trachtte het socialisme uit te dragen onder de studenten, met behulp van zijn eerste werken die hij publiceerde onder de naam Astore en Riënzi. Vooral onder het laatste pseudoniem zou hij bekend worden. De verhullende naam kon niet voorkomen dat het Van Kol op een berisping kwam te staan van de toenmalige minister van Justitie die ten ore was gekomen dat de Brabantse student acht studiegenoten had geworven voor de internationale. Van Kol: ‘En deze waarschuwing miste haar uitwerking niet. Ik was de eenige die overbleef...’.²³ Zijn socialistische bezigheden naast zijn studie lijken daarom de verklaring voor het onvolledige dienstbedrag dat hij ontving bij zijn vertrek naar Indië in 1876.

Civiel inkomen

Als ingenieur werkte Van Kol voor de Burgerlijke Openbare Werken tot aan zijn eerste Europese verlof (1884-1886) aan irrigatiewerken en kanalen in Sitoebondo op Java. Na terugkomst uit Europa werkte hij als eerstaanwendend ingenieur aan irrigatiewerken. Uit deze bevordering kan worden opgemaakt dat Van Kol een goede ingenieur was. Paul van ’t Veer beweert dat aan het eind van het eerste Europese verlof ook in de Eerste Kamer Van Kols waterstaatkundige kunsten werden geprezen boven zijn politieke voorkeur.²⁴ Hoewel Van ’t Veer geen bronnen vermeldt, heeft hij zich waarschijnlijk gebaseerd op het interview met Van Kol dat in 1921 gepubliceerd werd in ‘Het Volk’.²⁵ Het interview werd gehouden ter ere van Van Kols 50-jarige jubileum bij de Sociaal Democratische Arbeiders Partij. Daarin herinnerde

²¹ *Het Volk* 20-09-1921.

²² *Ibidem*.

²³ *Het Volk* 20-09-1921.

²⁴ Van ’t Veer, *Geen blad voor de mond*, 196.

²⁵ *Het Volk* 20-09-1921.

Van Kol zich dat minister Van Dedem aan het eind van 1885 gezegd zou hebben ‘dat, zolang over m’n werk niet viel te klagen, en z.i. was het werk uitstekend, ik in m’n doen en laten vrij bleef’.²⁶ In werkelijkheid had dit gesprek pas plaats aan het einde van het tweede verlof in 1894.²⁷ Desalniettemin kunnen we aannemen dat Van Kol goed was in zijn vak. Tussen 1876 en 1891 klom Van Kol op van aspirant-ingenieur tot ingenieur eerste klasse. Zo vormde zijn ingenieursschap de eerste pijler van zijn inkomen in Nederlands-Indië. Met het klimmen in rang, stegen ook zijn inkomens (zie bijlage, tabel 1). Zo verdiende hij in zijn zestien werkzame jaren een totaal van f. 73.030,- (€ 890.106,86). De salarissen voor zijn ingenieurswerk varieerden in de tussengelegen jaren van 250 tot 750 gulden per maand.

Uitstekend werk of niet, in 1892 vertrok hij opnieuw naar Europa waar hij in 1895 definitief werd afgekeurd voor verdere dienst. Net zoals aan het begin van zijn dienst waarvoor Van Kol niet de volledige toelage had ontvangen, was ook bij zijn afkeuring de oorzaak wat geheimzinnig. Van Kols bankier, Wichers Hoeth, schrijft dat Van Kol werd afgekeurd wegens gezondheidsproblemen aan zijn lever.²⁸ Deze reden werd ook opgegeven in de papieren van zijn salarisspecificaties. Het gouvernement verleende Van Kol twee jaar verlof wegens ziekte.²⁹ Des te vreemder is dat Van Kol zich nogmaals liet keuren in België waar men hem wel geschikt bevond voor zijn werk in Nederlands-Indië. Daarnaast was het niet ongebruikelijk dat mensen hun kostwinning verloren voor het aanhangen van socialistische ideeën en partijen. Vrienden waarschuwden hem om zich gedeisd te houden. Zo schreef Roorda van Eysinga in 1886 aan Nellie van Kol, Henri’s vrouw: ‘maar ik wil dat hij [Henri] niet tarte, zoo als door naar een vergadering van sociaal-demokr. vrouwen te gaan, zolang hij een reeering dient, die D^a. N^s. [Domela Nieuwenhuis] vervolgt en in de Jordaan lafhartig doet vermoorden’.³⁰ Niet alleen een ethisch advies, maar ook een waarschuwing om zijn baan niet zomaar te verspelen. In de Eerste Kamer vond men blijkbaar dat hij zich niet stil genoeg hield. Kamerlid Van Zinnicq Bergmann las delen op van een rede door de ingenieur voor arbeiders gehouden. Voor Bergmann betekende dat ‘met nadruk, dat ik die taal ongepast en ondulbaar acht in den mond van een bezoldigd Staatsambtenaar’.³¹ Hoewel minister Van Dedem daar dus genuanceerd op reageerde, blijft Van Kols eervolle ontslag uit Indische dienst geheimzinnig.

²⁶ *Het Volk* 20-09-1921. En: *Handelingen Eerste Kamer*, 1893-1894, 251 (29 januari 1894).

²⁷ Stokvis, ‘Levensbericht van H.H. van Kol’, 210.

²⁸ Cultuur Maatschappij Kajoemaas N.V. Directeuren (A.W. Wichers Hoeth), *Naamlooze Vennootschap Cultuur Maatschappij “Kajoemaas”, 1883-1933* (Amsterdam, 1933).

²⁹ Nationaal Archief, Ministerie van Koloniën 1850-1900, 2.10.02, inventarisnr. 4966.

³⁰ IISG, Archief H.H. van Kol, algemene correspondentie 17. Brief van Roorda van Eysinga aan Nellie van Kol, 24 December 1886.

³¹ *Handelingen Eerste Kamer*, 1893-1894, 251.

Privaat inkomen

Het eervolle ontslag betekende echter niet dat de voormalig ingenieur plots geen inkomen meer had. Naast het twee jaar lopende verlofstraktement van f. 3.600,- per jaar, had Van Kol nog een bron van inkomen. In dezelfde brief van Roorda van Eysinga staat: ‘Het correctst ware, zijn ontslag te nemen, partij te trekken van de stijging der koffieprijzen en de opfleuring der zaken en dus zijn landen op één na te verkoopen en Kajoemaas te beheeren’.³² Roorda van Eysinga verwijst hier als een van de weinige correspondenten naar Van Kols nevenonderneming tijdens zijn verblijf in Nederlands-Indië. In 1883 verwierf de ingenieur zogenaamde woeste gronden. Deze gronden waren onontgonnen gebieden buiten de overbevolkte regio’s van Java.³³ Vanaf halverwege de negentiende eeuw lieten ondernemers hun oog vallen op deze gebieden voor plantages. Zo ook Van Kol die tussen 1881 en 1883 verschillende aanvragen deed bij het Gouvernement om gronden in de buurt van Bezoeki (Oost-Java) in pacht te krijgen.³⁴

De ontwikkelingen in die onderneming zijn beschreven door Van Kols bankier in Amsterdam A.W. Wichers Hoeth. Die bankier was in 1933 ondertussen één van de directeurs van Handels- en Cultuurmaatschappij Van Heekeren en Co geworden en publiceerde *Naamlooze Vennootschap Cultuur Maatschappij “Kajoemaas” 1883-1933*. Daarin beschreef hij voor de nakomelingen van Van Kol de geschiedenis van de plantage. De oplage bestaat dan ook uit minder dan een tiental exemplaren. Informatie in het volgende deel over Van Kols private inkomen is grotendeels op dit werk gebaseerd. Hoewel Wichers Hoeth dit voor familie van Van Kol heeft geschreven en lange tijd betrokken was bij de zaken van de plantage, kan dit werk toch als een waardevolle bron worden beschouwd. De bankier gaf waardeoordelen, maar beschreef hoofdzakelijk feiten. Die kon hij reconstrueren door stukken uit het bedrijf te gebruiken en door informatie uit de kolonie te laten overkomen.³⁵ Van Heekeren en Co. werd pas de zakelijke partner van Van Kol in 1897, nadat laatstgenoemde een regeling aanging uit onvrede over het voorgaande handelskantoor waarmee hij zaken deed. In 1917 werd de boekhouding vanuit Nederlands-Indië overgebracht naar Amsterdam. Hierdoor ontbreekt er nog altijd een groot deel in de archieven. Het archief van de handelsmaatschappij in het Stadsarchief van Amsterdam bevat slechts stukken vanaf 1911.

³² IISG, Archief H.H. van Kol, algemene correspondentie 17. Brief van Roorda van Eysinga aan Nellie van Kol, 24 December 1886.

³³ Buschman en Pollmann, ‘Een goed bewaard sociaal-democratisch geheim’.

³⁴ Wichers Hoeth, “Kajoemaas”, 4.

³⁵ Wichers Hoeth, “Kajoemaas”, voorwoord.

Wichers Hoeth moet toegang hebben gehad tot meer stukken, waardoor hij een completer beeld kon scheppen van de stand van zaken vóór 1897. Vanwege deze zakelijke verhouding en de toegang die de bankier tot archiefstukken had, is deze bron te verkiezen boven sporadische brieven over de maatschappij tussen Van Kol en vrienden die tevens weinig informatie bevatten over de geschiedenis van de plantage.

Op 31 maart 1883 besloot het Gouvernement om voor de komende 75 jaar het perceel Kajoemaas van ongeveer 504 Bouws (Oost-Indische vlaktemaat, hier ongeveer 355 hectare)³⁶ in erfpacht te geven aan Van Kol.³⁷ Uiteindelijk zou de plantage 974 hectare beslaan, waarvan 907 hectare in erfpacht waren gegeven. De andere 67 kocht Van Kol op van de inheemse bevolking die zich daar ter plaatse had gevestigd.³⁸ Deze pacht ging Van Kol niet in zijn eentje aan. Samen met twee andere heren brachten ze in totaal f. 80.000,- op verdeeld in vier aandelen van f. 20.000,- per stuk. Ondanks de deelname van andere vennoten was Van Kol volgens Wichers Hoeth de belangrijkste persoon: ‘hem behoorden de woeste gronden, hij bracht ze in.’³⁹ Hij betaalde dit niet alleen van zijn staatsambtenarenloon. Volgens Buschman en Pollmann haalde Van Kol investeringsgeld uit de winsten van beleggingen die hij deed voor zijn dertigste. Kajoemaas was er daar een van.⁴⁰ Het is echter moeilijk aan te tonen wat voor andere beleggingen dit zijn geweest. In het archief van Van Heekeren en Co. zijn talloze stukken te vinden die wijzen op grote investeringen van Van Kol in beleggingen. Zij dateren echter van na 1911. In verband met de beleggingen in de gronden van Kajoemaas en Taman Aroem lijkt het echter aannemelijk dat Van Kol ook al voor 1911 geld besteedde aan de handel in aandelen.

Bij de oprichting werden de beleggers veelbelovende begrotingen voorgelegd. Na drie jaar zou de eerste winst worden geboekt voor een totaal van f. 2.000,-, maar het zesde jaar zou al een overschot van f. 66.000 kunnen brengen.⁴¹ In de praktijk verliepen de eerste jaren echter moeizaam. Dit noodde Van Kol er waarschijnlijk toe om rond 1886 een stapje terug te doen in zijn gulheid, daarover later meer. Door wanbeleid en het snelle vertrek van de eerste directeur kwam de aanplant van koffieplanten niet van de grond. Daarbij ontstonden er al snel geldproblemen door afwezigheid van de vertrokken vennoot. De vertrekkende vennoot bleek

³⁶ 1 Bouw = 7096 m² of 0,71 hectare. 504 Bouws is dus ongeveer 355 hectare of 3,55 km², ter vergelijking ongeveer 710 voetbalvelden groot. Van Ommeren, ‘De Vraagbaak. Almanak voor Suriname 1916’ (Parimaribo, 1915) 42. (Online bron, Digitale bibliotheek voor Nederlandse letteren)

http://www.dbnl.org/tekst/sur001191601_01/sur001191601_01_0041.php (geraadpleegd 29-4-2014).

³⁷ Wichers Hoeth, “Kajoemaas”, 3.

³⁸ Buschman en Pollmann, ‘Een goed bewaard sociaal-democratisch geheim’.

³⁹ Wichers Hoeth, “Kajoemaas”, 3.

⁴⁰ Buschman en Pollmann, ‘Een goed bewaard sociaal-democratisch geheim’.

⁴¹ Wichers Hoeth, “Kajoemaas”, 4.

niet in staat zijn aandeel (f. 20.000,-) te kunnen voldoen. Over zijn opvolger kon kortweg gezegd worden dat ook hij er niet in slaagde om de plantage van de grond te krijgen. Dat kan hebben gelegen aan de onkunde van de betreffende man, de nieuwe directeur of aan het gebrek aan ‘werkvolk’. In ieder geval was Van Kol op dat moment afwezig vanwege zijn eerste Europese verlof. Volgens de bankier vroeg Van Kol zich af ‘of het Beheer wel zoodanig was, als men verwacht en gehoopt had.’⁴² Dat bleek niet het geval.

Vlak voor het einde van het eerste verlof, kwam er een man in de Maatschappij van Kajoemaas die in staat was het tij te keren. In 1885 werd Teun Ottolander (1854-1935) benoemd tot commissaris en belast met het toezicht op de koffiëplantage. Teun Ottolander kwam uit een beroemd kwekersgeslacht uit Boskoop. Teun legde zich toe op de koffiëteelt, waarvoor hij in 1878 naar Indië vertrok. Dat deed Van Kol besluiten Teun als adviseur voor Kajoemaas aan te stellen. Van Kol wilde namelijk naast koffie ook kinabomen planten om de winst te vergroten. Zodoende begon Teun Ottolander als adviseur op de plantage voor f. 75,- per maand die hij desondanks voor de eerste twee jaar niet ontving.⁴³ Ook zijn vader J.W. Ottolander (1826-1900) en broer P.A. Ottolander (1860-1922) volgden hem naar Nederlands-Indië en raakten op die manier betrokken bij Kajoemaas. De eerste werd administrateur voor maximaal f. 350,- per maand. Zijn jongste zoon Piet, werd opzichter in 1890. Zijn salaris werd bepaald op een maandelijks f. 100,-. Die lonen lijken redelijk vergeleken met een andere opzichter op koffieland Kemloko Blitar (Oost-Java) die schreef dat hij een loon van f. 150,- per maand verdiende.⁴⁴ Toen Van Kol in 1892 voorgoed naar Europa vertrok, kregen deze drie mannen de leiding. Onder hun leiding kon de onderneming eindelijk goed ontwikkelen.

Financiële problemen konden de heren Ottolander echter niet oplossen. Nog altijd kwam de Maatschappij f. 20.000,- te kort. Daarop verstrekke Van Kol een hypotheek van f. 30.000,-. Nogmaals werd duidelijk dat Van Kol vermogend genoeg was grote bedragen in te leggen. Toen Van Kol in 1887 terugkeerde uit Europa bracht hij goed nieuws mee. Daar had hij Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) bereid gevonden om een aandeel van f. 30.000,- op te nemen in de Cultuurmaatschappij. Domela Nieuwenhuis was op dat moment al de leider van zijn Sociaal Democratische Bond (SDB). Wichers Hoeth merkte ironisch op: ‘ten opzichte van zijn theorieën en principes betrad hij daarmee een niet ongevaarlijk terrein,

⁴² Wichers Hoeth, “Kajoemaas”, 10.

⁴³ Ibidem, 14.

⁴⁴ IISG, Archief H.H. van Kol, algemene correspondentie 16. Brief van Péler aan H. van Kol, 27-8-1888.

doch het is waar: Kajoemaas lag heel ver weg, en bovendien ook hier zal wel gegolden hebben “dat geld niet stinkt”⁴⁵.

De geldzorgen verdwenen echter niet helemaal. In 1888 waarschuwde Teun dat meer investeringen nodig waren om de aanplant te onderhouden. Volgens Wichers Hoeth schoot Van Kol daarop f. 8.000,- voor. Dat enorme voorschot was nog niet voldoende. Om te trachten de mogelijkheden van de plantage te vergroten werden zelfs proeven gedaan met andere aanplantingen zoals rubber- en kinabomen. Alles liep echter op niets uit, waardoor Kajoemaas enkel een koffieplantage bleef.

Door die financiële problemen lijkt het er op dat Kajoemaas zeker tot 1891 geen grote winsten opleverde. Welcker schreef in haar korte biografie over Van Kol: ‘Financieel moest hij zich nu zeer bekrimpen’.⁴⁶ Helaas staan daarbij geen bronnen of tijden vermeld. In ieder geval beschreef ze het in de context van zijn terugkomst in Europa, in 1892. Een mogelijke tegenvaller zou het verlofstraktement kunnen zijn geweest. In plaats van een maandelijks loon van f. 750,- dat hij tot augustus 1892 verdiende, viel hij terug tot ongeveer driehonderd gulden per maand.⁴⁷ Toch is het niet erg aannemelijk dat de repatriant rond 1892 een financieel tekort had. Rond 1892 en 1893 ligt er juist een piek in de aanvragen om geldelijke hulp van allerlei correspondenten en bevestigende brieven op die aanvragen. Er zijn dus geen bronnen die het aannemelijk maken dat Van Kol na 1891 met financiële problemen kampte. Wel zou het eerder gebeurd kunnen zijn. Zo herinnerde Domela Nieuwenhuis in een verhitte, openbare polemiek dat Van Kol kapitaal had gevraagd voor Indië, omdat de ingenieur op dat moment zelf krap gezeten zou hebben.⁴⁸ Inderdaad stemt dit overeen met de hypotheek van dertigduizend gulden die Domela verstrekte. Wichers Hoeth duidde in die periode ook ‘finantieele moeilijkheden’ en ook in 1886 was volgens hem de financiële situatie ‘treurig’.⁴⁹ Kajoemaas kostte nog altijd geld. Van Kol moest die gaten vaak dichten zoals blijkt uit het voorschot van f. 8000,- in 1888. Die aanwijzingen maken meer aannemelijk dat Van Kol het tussen 1883-1890 minder breed had. Dat vermoeden wordt versterkt doordat er minder verzoeken aan en bevestigingen van financiële steun door Van Kol te vinden zijn in die periode. Hoewel er al eerder Kajoemaas-koffie werd verkocht, brachten te kleine aantallen en lage prijzen geen groot financieel gewin op. In 1891 bracht de oogst echter 1.084 Picols

⁴⁵ Wichers Hoeth, “Kajoemaas”, 14.

⁴⁶ Welcker, ‘Kol, Hendrikus Hubertus van’.

⁴⁷ Tabel 1. Het verlofstraktement bedroeg een jaarlijks bedrag van f. 3.600,- per jaar, dus f. 300,- per maand.

⁴⁸ *De Tijd*, 14-12-1895.

⁴⁹ Wichers Hoeth, “Kajoemaas”, 9 en 12.

(Oost-Indisch handelsgewicht, hier 67.208 kg) op.⁵⁰ Die werden verkocht voor de ‘mooie koffieprijs’ van f. 54,- per picol. Misschien bracht de oogst nog wel meer op, want de oogstrekening van eind 1891 bedroeg f. 92.033,60 (€ 1.085.489,95).⁵¹ Volgens de bankier zorgde deze omzet ervoor dat ‘het finantieele beeld plotseling geheel anders [was] geworden: er kon, zonder voorschotten, met eigen werkkapitaal verder gewerkt worden!’⁵²

⁵⁰ 1 pikol (of oude spelling: picol) bedraagt ong. 62 kg.

⁵¹ Wichers Hoeth, “*Kajoemaas*”, 28.

⁵² Wichers Hoeth, “*Kajoemaas*”, 25.

2. Steun aan het socialisme

Overzichten van Van Kols vermogen zijn helaas niet bewaard of wellicht nooit gemaakt. Daardoor is het moeilijk in te schatten over hoeveel kapitaal hij beschikking had. In het voorgaande hoofdstuk bleek dat Van Kol zijn inkomen putte uit zijn ingenieursdienst en uit beleggingen in zijn plantages. Het is bekend dat Van Kol daarmee de SDAP steunde. Maar voordat hij die partij hielp oprichten, had hij al financiële steun verleend aan een groot aantal socialisten en instellingen. Daaruit kan worden opgemaakt dat Van Kol al snel een belangrijke speler was in wat Dennis Bos noemt het ‘culturele circuit’ van mensen binnen het vroege socialisme.⁵³ Het is daarvoor niet noodzakelijk Van Kols exacte vermogen te kennen om zijn financiële steun op waarde te schatten.

Hoewel Van Kol druk was met zijn staatswerk en beleggingen, verloor hij het socialisme tijdens zijn verblijf overzee niet uit het oog. In Nederlands-Indië kon hij zich verder verdiepen in de theorie van het socialisme. Zelf herinnerde Van Kol zich in 1921 dat hij op dat moment aangetrokken werd tot werken van utopistische socialisten.⁵⁴ Maar in zijn correspondentiestukken is ook te zien hoe Van Kol op de hoogte bleef van het lokale socialisme in Europa door toegezonden bladen. Bijvoorbeeld door zijn partijgenoot binnen de SDB, Jan Antoon Fortuyn (1855-1940). Fortuyn bood Van Kol aan om bladen te sturen zoals ‘Revolte’, ‘Autonomie’, etc.⁵⁵ Waarschijnlijk stuurde Fortuyn geregeld bladen aan Van Kol in Nederlands-Indië, want voor het jaar 1885-1886 presenteerde hij daarvoor de rekening van f. 67,-.⁵⁶ In 1889 ontving Fortuyn een volgende postwissel vanuit de kolonie met een bedrag van f. 70,-. Daarna meldde hij dat de rekening op dat moment nog f. 60,- bedroeg.⁵⁷

Andersom stuurde Van Kol ook bladen naar Europa die in de kolonie uitkwamen. Zo vroeg F. Seffers, een lid van de Vrije Drukkersvereniging uit Gent, in '87 of de ingenieur in staat was belangrijke of leerzame informatie uit Nederlands-Indië door te geven.⁵⁸ Al met al is duidelijk dat Van Kol op de hoogte bleef van socialistische ontwikkelingen via bladen uit Europa. Van Kol las die bladen niet alleen, hij werd er ook gevraagd voor te schrijven. In 1892, aan het begin van zijn tweede verlof, ontving hij een brief van D.H. Vlieger, Cock en Janssen, die het maandschrift ‘De Sociale Gids’ wilden oprichten. Daarvoor vroegen zij Van

⁵³ D. Bos, *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894* (Amsterdam 2001) 338.

⁵⁴ *Het Volk* 20-09-1921.

⁵⁵ IISG, Archief H.H. van Kol, Algemene correspondentie 6. Tweede brief van Fortuyn aan H. van Kol, 3-8-1888.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, brief van 18-4-1889.

⁵⁸ IISG, Archief H.H. van Kol, Algemene correspondentie 18. Brief van F. Seffers aan H. van Kol, 26-4-1887.

Kol niet om geld, een uitzondering op de regel in de correspondentiestukken, maar om een bijdrage als schrijver van onderwerpen naar keuze.⁵⁹ Daar gaf Van Kol vaak gehoor aan. Het lijkt erop dat hij daarmee de wijze raad van Roorda van Eysinga niet opvolgde. Het was namelijk verstandig om als socialist geen onrust te veroorzaken in de koloniale maatschappij. Van Kol zocht toch de publiciteit, maar deed dit veelal onder zijn pseudoniem Riënzi.⁶⁰

Als Riënzi nam hij deel aan het debat over de taakverdeling tussen het Binnenlands Bestuur en de Burgerlijke Openbare Werken. In 'De Locomotief', betoogde Van Kol dat de beperking van de taken van de B.O.W. onwenselijk was. Volgens hem zou dit leiden tot een uitbreiding van de herendiensten ten koste van de bevolking.⁶¹ Hierin kwam eerder Van Kols interesse voor koloniale politiek naar voren dan zijn socialistische idealen. Anders was dat in zijn boek *Christendom en Socialisme* (1881). De brochure werd geschreven naar aanleiding van een discussie tussen hem en een zendeling. De zendeling dr. I. Esser was in 1880 in discussie getreden met Van Kol.⁶² Hoewel deze discussie in levende lijven plaats had gevonden in een sociëteit te Djember, werd het boek wederom onder zijn pseudoniem uitgegeven. In het boek propageerde Van Kol het socialisme, maar opperde hij ook het verband tussen het socialisme en katholicisme. Volgens hem hadden beide tot doel de minderheden en de arbeiders op te heffen. Zo vond hij een samenhang tussen socialisme en godsdienst, terwijl de meeste socialisten volgens Stokvis in die tijd nog 'geheel met ongeloof doortrokken' waren.⁶³

In die debatten publiceerde Van Kol dus onder zijn pseudoniem. Sommige van zijn vrienden kenden die naam. Ze schreven hem ook aan met Riënzi. Daarmee ging de effectiviteit om een schuilnaam te gebruiken in de Indische maatschappij niet verloren. Dat blijkt uit een briefwisseling in het 'Soerabaiasch Handelsblad' met de voorvechtster van vrouwenrechten Mina Kruseman in 1880-'81. Riënzi schreef dat Kruseman een teruggetrokken leven leidde, nadat zij moegestreden was in de strijd voor gelijke vrouwenrechten.⁶⁴ Kruseman gaf in een reactie af op de schuilnaam: 'Riënzi is een masker, ja minder nog, een valsche klank en daartegen strijd ik niet'.⁶⁵ Van Kol beseftte het belang van zijn 'masker' in Nederlands-Indië. Hoewel hij de redenen niet wilde schrijven, maakte zijn uitleg alles duidelijk. Hij wilde zich beschermen tegen aanklachten in de Indische

⁵⁹ IISG, Archief H.H. van Kol, Algemene correspondentie 18. Brief van D.H. Vlieger, Cock & Janssen aan H. van Kol, 1-12-1892.

⁶⁰ Stokvis, 'Levensbericht van H.H. van Kol', 199.

⁶¹ Van 't Veer, *Geen blad voor de mond*, 194-195.

⁶² Stokvis, 'Levensbericht van H.H. van Kol', 201.

⁶³ Ibidem, 203.

⁶⁴ Ibidem, 201.

⁶⁵ Ibidem, 202.

maatschappij. Aanklachten zouden dan Riënzi besmetten, maar niet de persoon en positie van Van Kol. Zo nam hij toch het advies van Roorda van Eysinga ter harte. Dat werd duidelijk in zijn verdediging tegen Krusemans aanklacht:

‘kunnen niet andere redenen (die ik u alsnog niet wensch medetedeelen), invloed hebben op mijn besluit, om onder een aangenomen naam te schrijven? [...] Herinnert gij u óók niet meer, dat gij den 1en Juli 1876 aan Korteweg schreef “publiceer dan niet uw oorlog met uw chefs, nu nog niet.[...] Maar zoek eerst een betrekking in Indië” [...] En wat gij zelf gedaan hebt, wat gij anderen hebt aangeraden, zou bij mij eene lafheid zijn, om uwe aanvallen te ontwijken! Doch, [...] komen deze slagen niet even goed neer op het hoofd van Riënzi? Alles wat gij zegt, alles wat gij schrijft over hem, zal, zoo uwe kastijding rechtvaardig is, op dien naam blijven rusten.’⁶⁶

Zijn schrijven leverde Henri contacten op. Daarvan dient er nog een besproken te worden. Via de eerder genoemde Roorda van Eysinga, kwam hij in contact met de leider van de SDB, Ferdinand Domela Nieuwenhuis.⁶⁷ Van dit contact uit 1881 dateerde Van Kols betrokkenheid bij Nieuwenhuis’ blad ‘Recht voor Allen’. Daaraan leverde Riënzi verschillende bijdragen, waarin zijn socialistische standpunten naar voren kwamen. Van Kol en Nieuwenhuis werden vanaf deze correspondentie zeer goede vrienden. Dat kan niet duidelijker worden uit de vernoeming van Van Kols zoon Ferdi naar Nieuwenhuis. Tijdens zijn eerste verlof zocht Van Kol Nieuwenhuis dan ook op. Dit resulteerde in diens aandeel van f. 30.000,- in Kajoemaas, om de plantage te ondersteunen. Uiteindelijk zou de vriendschap niet blijven.

In Nederlands-Indië streed hij onder de naam Riënzi. Maar in Nederland liet hij zich onder zijn eigen naam kennen. Binnen de SDB stond hij bekend om zijn gulle financiële hulp. Dat blijkt wel uit de vele verzoeken tot financiële steun. Het is niet te achterhalen of alle aanvragen zijn voldaan. Toch zijn er ook een aantal brieven overgeleverd die financiële steun bevestigen. Een voorbeeld daarvan is de brief van H.C. Muller uit 1887. Deze Amsterdamse selfmade man, stelde vast dat de socialistische zaak in Amsterdam niet snel genoeg voorwaarts ging: ‘Het schijnt alsof de grond – het klimaat/-het volk?- alhier er niet geschikt

⁶⁶ *Soerabaiasch Handelsblad*, 15-1-1880, eerste blad.

⁶⁷ Stokvis, ‘Levensbericht van H.H. van Kol’, 203.

voor is, althans erg vlot het niet.’⁶⁸ Daarop vroeg hij Van Kol of hij ‘soms gelegenheid & lust [heeft] om daarvoor een (liefst flinke) som af te staan’.⁶⁹ Om geld voor die socialistische zaak vroegen wel meer mannen uit allerlei uithoeken van Nederland. Zo verzocht Fortuyn in zijn tweede brief ‘f. 100,- voor het eigen gebouw in Twente’. Maar ook, stelde hij in dezelfde brief, ‘is nog 30 mille bouwkapitaal nodig’.⁷⁰ Waarschijnlijk verwees hij naar de bouw van het partijgebouw ‘Constantia’, dat aan de rand van de Jordaan moest verrijzen.⁷¹ W.H. Vliegen schreef op zijn beurt voor geld om een lokaal voor de partij in Roermond te kunnen huren. De correspondentie met Vliegen geeft ons echter meer informatie over hoe Van Kol op dit soort verzoeken reageerde. In 1893 stuurde hij: ‘ik [ben] al dol blij dat gij ons nog f. 100,- toezegt’.⁷² Dat duidt er op dat Van Kol al eerder geld had beloofd, maar het moet minder geweest zijn dan de eerste afspraak. In een brief van twee dagen eerder stelde Vliegen vast:

‘uwe toezeggingen waren geheel andere dan die welke gij in uw jongste briefkaart beschrijft. Gij schreef mij daarop: “Voor f. 200 zal ik zorgen” [...] Bij uw bezoek alhier vraagde ik u of, wanneer de gelegenheid zich voordeed, te Roermond een lokaaltje te huren, wij dan op u konden rekenen de benodigde som [...] vooruit te betalen, wat men gewoonlijk vergt. Gij hebt mij toen voor antwoord gegeven: “ja, en dat behoeft ge me dan niet eerst te vragen, je doet het maar”’⁷³

Klaarblijkelijk werd het bedrag uiteindelijk f. 100,-, waar Vliegen ook tevreden mee was. Opnieuw stond Van Kol een groot bedrag af aan de partij. Maar opvallend is ook dat Vliegen de nonchalante houding omschreef waarmee Van Kol instemde met de betaling. Vandaar dat Vliegen kon schrijven: ‘Ik kan me best begrijpen dat gij, die zoo weinig attentie schenkt aan geldzaken, u niet alles goed meer herinnert’.⁷⁴

Ook P.M. van Waal uit Gouda stuurde aan Van Kol een brief om geldelijke hulp ‘tot instandhouding onzer afdelingen’. Van Kol is één van de ‘partijgenooten in den lande’ bij wie zij nog konden aankloppen. Om een lokaalhouder en typograaf te steunen, schreef Van

⁶⁸ IISG, Archief H.H. van Kol, Algemeene correspondentie 13. Brief van H.C. Muller aan H. van Kol, 27-6-1887.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ IISG, Archief H.H. van Kol, Algemene correspondentie 6. Tweede brief van Fortuyn aan H. van Kol, 3-8-1888.

⁷¹ L. Brug, ‘Foruijn, Jan Antoon’ (online tekst, BWSA, 05-08-2002) <http://hdl.handle.net/10622/330E8BDE-9088-49EB-B3FF-D1F0041355B6> (geraadpleegd 8-5-2014).

⁷² IISG, Archief H.H. van Kol, Algemeene correspondentie 20. Brief van W.H. Vliegen aan H. van Kol, 8-2-1893.

⁷³ Ibidem, brief van 6-2-1893.

⁷⁴ Ibidem.

Waal, was f. 125,- nodig. Op die manier kon zijn bestaan worden gered, maar ook dat van de afdeling die zo genoeg bladen zou kunnen verspreiden. Van Waal, secretaris van de SDB in Gouda, deed er zelfs nog een schepje bovenop. 'Het bestaan onzer afdeeling is er mede gemoeid [...] te meer daar gij allen weet, hoe moeilijk het is, in het hartje van Zuid-Holland vasten voet te krijgen.'⁷⁵ En Van Kol steunde nog meer drukkerijen en boekhandeltjes voor socialistische literatuur en tijdschriften. Zo kreeg hij een verzoek van H.J. Poutsma. De uitgever van 'De Sneeker Courant' (later *De Nieuwe Tijd*) balanceerde wederom op de rand van faillissement. In nood vroeg hij om een bijdrage aan een benodigde som van vierduizend gulden om 'in 't bezit blijven van mijn welingerichte drukkerij en ons eenvoudig maar nog nieuw huisgeraad, lijfdracht, enz.'⁷⁶ Hij had al f. 1000,- bijeen gekregen, maar vroeg aan Van Kol om een bedrag, dat hij overigens zelf mocht bepalen.

Van Kol steunde niet alleen socialistische bewegingen in Nederland. Tijdens zijn eerste Europese verlof reisde hij veel. Daardoor had hij nauwelijks tijd om lang in Nederland te blijven. Zo trad hij in contact met internationale socialisten in Zwitserland, reisde hij naar Engeland en deed hij contacten op in België. Vooral met de socialistische beweging in het laatstgenoemde land kreeg hij een sterke band. Die band ontstond allereerst door zijn bijdrage aan de Belgische bladen 'De Toekomst' en 'Almanak Vooruit' rond 1884. Ook hier ging zijn literaire steun vooraf aan financiële en fysieke steun. Toen eenmaal het eerste verlof inging, vestigde hij en Nellie zich in de buurt van Luik. Vanuit daar probeerde het echtpaar ook een socialistische beweging op te zetten in Oostende. Ondanks de moeite en financiële injecties, liep het project op niets uit.⁷⁷ Daarnaast waren ze betrokken bij de oprichting van de coöperatieve maatschappij 'Vooruit' in Gent. Die socialistische coöperatie bestond uit onder andere een broodfabriek, apotheken, magazijnen voor kleding, kruidenierswaren en kolenhandel. Op deze manier hoopten de Belgische socialisten een zelfstandig netwerk op te zetten dat arbeiders kon voorzien. Bij uitbreidingen, zoals de aankoop van een groot terrein voor de broodfabriek werd het kapitaal geschonken door een plaatselijke kapitalist die hen 'genegen' was, maar niet Van Kol. Toch droeg ook hij bij aan de coöperatie. In 1887 vroeg Van Beeveren of wat van zijn geld nog in de kas mocht blijven.⁷⁸ Daarnaast nam Van Kol deel aan de oprichting van de Belgische Socialistische Partij. Aan deze aanwezigheid in

⁷⁵ IISG, Archief H.H. van Kol, Algemene correspondentie 21. Brief van P.M. van Waal aan H. van Kol, 27-7-1893.

⁷⁶ IISG, Archief H.H. van Kol, Algemene correspondentie 16. Brief van H.J. Poutsma aan H. van Kol, 12-1-1893.

⁷⁷ Welcker, 'Kol, Hendrikus Hubertus van'.

⁷⁸ IISG, Archief H.H. van Kol, Algemene correspondentie 2. Brief van E. van Beeveren aan H. van Kol, 23-8-1887.

België hield Van Kol contact met verschillende medestrijders over. Sommige van hen waren W.H. Vliegen (Limburg), E. Anseele en E. van Beveren. Ook in zijn tweede verlof, dat het einde van zijn werkzaamheden in Indië betekende, vestigde hij zich in Brussel tot in 1893.

Na zijn studententijd steunde Van Kol het socialisme nog steeds vanuit Nederlands-Indië. Sterker nog, hij was waarschijnlijk een van de eerste socialisten in de kolonie. Tenminste, partijgenoot Fortuyn kon hem slechts één adres van een medesocialist opsturen op Sumatra, nadat Van Kol vroeg naar ‘geestverwanten op Java’.⁷⁹ Dat belemmerde hem niet deel te nemen aan publieke debatten, maar hij deed dit onder een pseudoniem om zichzelf te beschermen. In Europa gaf hij zijn geschriften ook onder de naam Riënzi uit, maar nam hij in eigen persoon deel aan de openbare strijd. Binnen de partij wist men ook wie Van Kol was, en dat hij een goed aanspreekpunt was voor financiële hulp. Hij spendeerde financiële bedragen in allerlei vormen aan het socialisme, van boekhandels tot vergaderruimtes. Dat maakte hem binnen de partij tot een van de heren, zoals Welcker ze definieerde. In Nederlands-Indië was hij een heer in de traditionele zin van ‘machthebbers, de kapitalisten, rijk door grondbezit, fabrieken of geld’.⁸⁰ Dat bleek in het vorige hoofdstuk. Binnen de SDB, en ook socialistische partijen buiten Nederland, leek hij echter op die heren die onder de arbeiders werkten in de beweging. ‘Zij pogen de arbeiders te leiden in een richting, die – naar zij menen – vruchtbaar zou kunnen zijn voor de ontwikkeling van de maatschappij in de toekomst’. Hij was zeker niet de enige heer binnen de partij. Zo was Nieuwenhuis uiteraard een van hen en ook anderen maakten geld over aan de partij en partijgenoten. Binnen het netwerk van de partij was Van Kol slechts één van de heren die kon worden aangeschreven voor geldelijke steun. Van Kol nam hier dus geen uiterst bijzondere positie in. De algemene steun aan partijgerelateerde instellingen die hier beschouwd is, vormde dus een opbouw van zijn sociaal kapitaal. Op die manier steunden ook anderen de partij. In het volgende hoofdstuk zal betoogd worden dat Van Kol zich bij terugkomst echter ook individuele personen steunde. Niet alleen uit sympathie voor de partij, zo als in zekere zin in dit hoofdstuk naar voren kwam, maar om een achterban voor zich te winnen.

⁷⁹ IISG, Archief H.H. van Kol, Algemene correspondentie 6. Eerste brief van Fortuyn aan H. van Kol, 1888.

⁸⁰ Welcker, *Heren en arbeiders*, voorwoord IX.

3. *Wiens brood men eet, diens woord men spreekt*

In het voorgaande deel bleek dat Van Kol zich ontwikkelde tot een van de ‘heren’ binnen de SDB. Tussen de ‘heren’ van socialistische bewegingen konden volgens Welcker fricties ontstaan.⁸¹ Die waren vaak het gevolg van uiteenlopende overtuigingen over de koers van de partij. Die ‘heren lieten eerder hun principiële meningsverschillen de doorslag geven’ schrijft Harmsen.⁸² Dat gebeurde ook tussen Nieuwenhuis en Van Kol. Hier zal betoogd worden dat die ruzie de vorm kreeg van een strijd binnen de socialistische groepering, een factiestrijd. Om die te winnen, bleek het niet alleen belangrijk het socialisme in het algemeen te steunen, maar ook individuen in de partij. Daartoe gebruikte Van Kol een soort patronage. Daarbij zullen niet de algemene socialistische instanties belicht worden zoals in het vorige hoofdstuk. In dit hoofdstuk staan de individuen centraal die door Van Kol werden gesteund.

In augustus 1892 begon de periode van wat het Tweede Europese verlof had moeten zijn. Uiteindelijk bleek dit het definitieve einde van Van Kols werkzaamheden als staatsingenieur en van zijn verblijf in Nederlands-Indië. In 1892 wist hij dat nog niet. Opnieuw vestigde hij zich met Nellie in België, Brussel, zoals hij had gedaan tijdens het eerste verlof. Bij zijn terugkomst in 1892 nam hij vooral deel aan kiesrecht-demonstraties in België en sprak hij op ‘honderden’ bijeenkomsten van de SDB in Nederland. Van Kol bleek al een gewild schrijver voor verschillende bladen, maar hij was ook als spreker geliefd. Vliegen verklaarde dat dit niet kwam omdat hij zo’n goed redenaar was. Vliegen noemde zijn vriend ‘op en top een volksredenaar’ met ‘zijn betoog dat den toehoorder pakt, meesleept en overweldigt, meer dan het hem overtuigt.’⁸³ Daaraan dankte hij de bijnaam ‘Hubertus de Onstuimige’. Daarnaast deed Van Kol niet moeilijk over de kosten gemoeid met zulke redevoeringen. SDB’er Van Emmenes leert ons dat hij geen reis- en verblijfsvergoeding vroeg.⁸⁴ Het was de partijgenoot ook alles meegevallen, dat Van Kol zich niet ‘achter een berg boeken ging barrikadeeren’ voor en na het spreken. Hieruit blijkt de betrokkenheid van de voormalig ingenieur. Hij begaf zich onder hen die in het heetst van de strijd stonden. Terug

⁸¹ Welcker, *Heren en arbeiders*, voorwoord IX.

⁸² G. Harmsen, ‘De vroegste geschiedschrijving van de Nederlandse arbeidersbeweging (1875-1905)’ in: M. Campfens, M. Schrevel, F. Tichelman red., *Op een beteren weg. Schetsen uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging* (Amsterdam 1985) 14-38, 33.

⁸³ W.H. Vliegen, *De Dageraad der volksbevrijding. Schetsen en tafereelen uit de socialistische beweging in Nederland* (Amsterdam, 1905) Dl. 2, 313.

⁸⁴ IISG, Archief van H.H. van Kol, algemene correspondentie 5. Brief van A. van Emmenes aan H. van Kol 29-12-1892.

in Europa hoefde hij zich niet langer te onthouden van de ‘storm der beweging’ die hij gemist had ‘zoo oneindig ver van het Europeesch gewoel’.⁸⁵

Zonder het masker van Riënzi, bleef zijn optreden niet onopgemerkt. Al eerder is de opmerking van Eerste Kamerlid Van Zinnicq Bergmann beschreven. Maar ook de Belgische Koning besloot dat zijn deelname aan de kiesrecht-demonstraties onwenselijk was. Daarop kreeg Van Kol het bevel binnen 36 uur het land te verlaten. Uiteindelijk werd het vonnis niet voltrokken. Toch had het niet veel gescheeld of Van Kol was naar Zwitserland uitgeweken. Dat tot afgrijzen van Vliegen die daarop reageerde: ‘ik zal ’t u heel eerlijk zeggen, uw vertrek naar Zwitserland heeft iets weg van ... een vlucht!’⁸⁶ Troelstra vroeg of dit niet al kon worden opgemaakt uit Van Kols verblijf in België. ‘Men heeft mij gezegd, dat gij buiten ’t land woont, “om geen ruzie met D.N. te hebben”’.⁸⁷ Dat zou zeer goed kunnen. In 1893 was de ruzie tussen Domela Nieuwenhuis en Van Kol tot een hoogtepunt gerezen. De leider van de SDB wilde nu wel eens dividend van Kajoemaas uitgekeerd zien. Van Kol vond dat Nieuwenhuis zich niet met de zaken moest bemoeien en tevreden kon zijn met het rentebedrag van f. 15.000,- dat hij inmiddels had ontvangen. Het conflict eindigde met de aflossing van Nieuwenhuis’ aandeel, zonder dividend.⁸⁸ De ruzie verergerde een lopend conflict binnen de SDB over de koers die de partij moest gaan. Zo wilde Nieuwenhuis een radicalere koers gaan varen in tegenstelling tot de overtuigingen van meeste SDB-leden, die een democratische weg voor ogen hadden. Vliegen beschreef de ruzie als een strijd tussen twee kampioenen. Domela Nieuwenhuis probeerde Van Kol zwart te maken. “Men” denkt natuurlijk dat ge een dweper, een gek, een ijdel mensch of een schurk zijt’, waarmee Vliegen een paar aanklachten aan het adres van de repatriant noemde.⁸⁹ Volgens Vliegen stond Nieuwenhuis voor een onmogelijk taak, aangezien Van Kol alle harten voor hem won waar hij sprak. Deze bron maakt aannemelijk dat Van Kol bij zijn terugkomst niet alleen deelnam aan conferenties om het socialisme uit te dragen. Door zijn spreken kon hij ook een soort achterban creëren in zijn ruzie tegen Nieuwenhuis. Dat het tot een beslissende ruzie zou komen vermoedde Troelstra al in 1893: ‘We kunnen u niet missen, die “ruzie” is even onvermijdelijk als de strijd tusschen licht en donker [...] Gij zijt door de mishandelingen voorbestemd D.N. óf tot zijn plicht te brengen, óf met z’n aanhang uit te werpen. Zware taak

⁸⁵ IISG, Archief van H.H. van Kol, algemene correspondentie 2. Brief van Van Beveren aan H. van Kol 11-4-1887.

⁸⁶ IISG, Archief van H.H. van Kol, algemene correspondentie 20. Brief van W.H. Vliegen aan H. van Kol 25-4-1893.

⁸⁷ IISG, Archief van H.H. van Kol, algemene correspondentie 19. Brief van Troelstra aan H. van Kol 3-3-1893.

⁸⁸ Wichers Hoeth, “Kajoemaas”, 36.

⁸⁹ Ibidem.

voor U, dat gij Thors hamer tegen hem moet zwaaien.’⁹⁰ De ruzie resulteerde in de afsplitsing van de SDAP in 1894.

Of de repatriant dit ook had voorzien is moeilijk te zeggen. Maar het lijkt er op dat Van Kol wel wilde voorkomen dat zijn imago door een kwaadwillende Nieuwenhuis werd geschaad. Dat bereikte hij niet alleen door harten te winnen met behulp van zijn meeslepende betogen, maar ook door financiële steun te verlenen. Niet alleen in het belang van het socialisme, zoals in het vorige hoofdstuk bleek, maar ook in het belang van die individuen. Deze twee categorieën liepen erg door elkaar. Dat blijkt uit de volgende brief. Op 19 november 1892 schreef J.J. van Veelen, voorzitter van de Amsterdamse SDB, aan Van Kol voor financiële steun om zijn Volks- Bier- en Koffiehuis te kunnen behouden. In de brief zette hij: ‘...niet in mijn persoonlijk belang, maar in het belang van ons beginsel.’ Uit dit citaat van Van Veelen blijkt dat persoonlijk belang en partij- of ideologiebelang nauw vervlochten waren. Hetzelfde gold voor de eerder besproken H.J. Poutsma. Hij richtte een drukkerij op die volgens hem behouden moest worden ‘in mijn eigen belang én in ’t belang der propaganda’. Uit de correspondentie komt naar voren dat ook veel arbeiders en vrienden in hun persoonlijk belang, steun verwachtten.

Aan het eind van de negentiende eeuw betekende lidmaatschap bij een socialistische partij of vereniging ‘sociale zelfmoord’.⁹¹ De gevestigde orde keurde het socialisme af. Vandaar dat openbare sympathie voor het socialisme voor velen het einde van hun baan kon betekenen. We zagen dat al eerder bij Van Kol zelf. Maar binnen de SDB kampten meer leden met dit probleem. Een aantal van hen schreef Van Kol aan.

Zo werd ene J.F.A. Vlaanderen ontslagen van zijn aanstelling bij de Zuid-Afrikaanse Spoorwegmaatschappij omdat hij lid was van de Centrale Raad van de Sociaal Democratische Bond. Dus, verkondigde de werkloze, ‘heb ik eindelijk het plan opgevat, te trachten het oprichten eener boekhandel’. De terugkomst van Van Kol in Europa deed hem naar eigen zeggen ‘ook uwe hulp in te roepen’ van 100 gulden in de vorm renteloze aandelen.⁹² Ook de behanger genaamd C.G.Tieman werd ontslagen. Aan Van Kol vroeg hij een voorschot van f. 150,- tegen terugbetaling van vier gulden per maand. Hij stuurde:

⁹⁰ IISG, Archief H.H. van Kol, algemene correspondentie 19. Brief van Troelstra aan H. van Kol 3-3-1893.

⁹¹ A. van Veldhuizen, ‘A Grassroots Sacred Socialist History: Dutch Social Democrats (1894-1920)’, in: J. Augusteyn, P. Dassen en M. Janse eds., *Political religion beyond totalitarianism. The sacralization of politics in the age of democracy* (Londen, 2013) 115-136, 116.

⁹² IISG, Archief H.H. van Kol, algemene correspondentie 20. Brief van J.F.A. Vlaanderen aan H. van Kol.

‘mogelijk is het U bekend dat ik zes maanden celstraf heb ondergaan wegens het verspreiden van opruiende ?? geschriften; voor dien tijd had ik nog wel eens iets te doen van mijn vak (ik was behanger) maar sinds ik de eere naam van Boef heb, sindsdien heb ik niets te doen. [...] Nu heb ik een klein boekwinkeltje (socialistisch) en nog wel doordat eenige partijgenooten mijn ongeveer drie maanden geleden aan ongeveer f. 35,00 hebben geholpen, maar met dat geld kon ik niets uitvoeren als een kleine inventaris koopen’⁹³

A. van Emmenes (1857-1906), lid van de SDB, waarschuwde Van Kol voor zijn vrijgevigheid aan allerlei personen en zaken. Hem was opgevallen dat de Indiëganger gul was.

‘Wilt gij u niet geheel van financieële steun onthouden – en dit kan hij niet die geld heeft, plus karakter – maak dan uwe giften voor de partij zoo vrucht dragend mogelijk. Steun dan door ’t nemen van aandeelen die plaatsen, waar werkelijke behoefte bestaat aan ’n vergadergelegenheid’⁹⁴

Een zeer wijze raad. Wat betreft de aanvraag van Tieman kwam het te laat. Tieman vroeg Van Kol een voorschot van f. 150,-. Via een brief van T. de Rot komen we meer over Tieman te weten. De Rotterdamse partijgenoot vertelde dat de arbeider Tieman er vandoor was gegaan met geld van de partij. Tieman had als colporteur van partijbladen de mogelijkheid gezien om het geïnde contributiegeld van honderd leden niet af te dragen aan de afdeling. De Rot noteerde daarover:

‘Ik kan dit van hem zeggen: dat hij een uitstekend partijgenoot is geweest en een uitnemende propegandist, helaas, ik kan ’t nu niet meer van hem zeggen. Waar is het dat hij in den laatsten tijd zich beschenkt en schulden heeft gemaakt, o.a. de afdeling Amsterdam [waar hij] onzen bond voor ongeveer f. 100,- heeft benadeeld, bestolen zal ik hier nu niet zoo direct zeggen, want dat is het m.i.z. [mijns inziens] feitelijk niet.’⁹⁵

Volgens De Rot was het Tieman niet zo zeer aan te rekenen, daar hij het geld nu eenmaal hoog nodig had om zijn familie te onderhouden. Toch raadde hij Henri aan om Tieman voorlopig

⁹³ IISG, Archief H.H. van Kol, algemene correspondentie 19. Brief van C.G. Tieman aan H. van Kol 21-11-1892.

⁹⁴ IISG, Archief van H.H. van Kol, algemene correspondentie 5. Brief van E. van Emmenes aan H. van Kol 29-12-1892.

⁹⁵ IISG, Archief van H.H. van Kol, algemene correspondentie 17. Brief van T. de Rot aan H. van Kol, circa 1893.

geen geld te zenden. Hieruit blijkt dat Van Kol ingegaan was op het verzoek dat Tieman in het voorgaande jaar had gedaan. Dat is waardevol om te weten. Als één van de heren van de partij, had hij contact met en gaf hij steun aan arbeiders uit de partij. Dat wordt nog eens bevestigd door het contact met Brusseels uit de Belgische partij, die ‘geene broeke op de banken der Universiteit’ had versleten. Hij werd eveneens door Van Kol gesteund na vijf weken zonder inkomen te hebben geleefd.

Van Emmenes wilde niet brutaal vragen naar Van Kols fortuin. Maar hij schreef, ‘dit meen ik te weten, dat, zoo gij uwe aangeboren goedgeefsheid niet ’n weinig weet te temperen, het al veel moet zijn, om het vol te houden’. Van Kol leek bij zijn terugkeer in 1893 ruim in staat om het socialisme weer volop te steunen en mensen achter zich te krijgen. Want daar leek zijn steun in 1893 het meest op, het winnen van een achterban in zijn strijd tegen Domela Nieuwenhuis. De leider van de SDB schreef in 1895 woedend: ‘Natuurlijk zegt hij [Van Kol] weer bluffend – zonder bluf kan hij niet leven! – dat al die gelden ten goede zullen komen aan de socialistische propaganda. Zeker met allerlei voorwaarden, om dezen en genen om te kopen, gelijk bij vorige weldaden het geval was.’⁹⁶ Tijdens de discussie ontstond de bron voor de latere discussie over de aard van Van Kols vermogen. Nieuwenhuis schreef ook over de ‘eigenaardige beschouwingen’ die de ingenieur er destijds op nahield. Met andere woorden, het geld, verdiend aan plantages, was zedelijk niet rechtvaardig. Uit het citaat blijkt Nieuwenhuis’ verweet dat Van Kol dit geld gebruikte voor (politieke) loyaliteit aan zijn persoon, in plaats van partijpropaganda. Hoewel in woedde geschreven, lijkt Nieuwenhuis’ mening niet geheel onjuist.

Van Kol hielp binnen de partij namelijk niet alleen de arbeiders. Ook meer bekendere medestrijders en vrienden steunde hij. Een voorbeeld daarvan is P.J. Troelstra. Troelstra, zou in 1897 samen met Van Kol namens de SDAP in de Tweede Kamer komen. In 1893 koos hij de kant van Van Kol en achtte hem voorbestemd voor de confrontatie met partijleider Nieuwenhuis. Maar hij had ook geldproblemen. Aan Van Kol vroeg hij een lening van f. 3000,- om zijn schuldeisers tevreden te stellen.⁹⁷ En van ene J.F. Bal, een onbekende partijgenoot, ontving hij een verzoek tot een lening van vijftig gulden. Van Kol beantwoordde die brief in 1888 met een gift van f. 50,-. Een hoog bedrag. Arbeiders in Nederland verdienden rond 1880 ongeveer f. 50,- per maand.⁹⁸ Maar niet iedereen kreeg het geld zonder

⁹⁶ *De Tijd*, 14-12-1895.

⁹⁷ IISG, Archief H.H. van Kol, algemene correspondentie 19. Brief van P.J. Troelstra aan H. van Kol 11-5-1893.

⁹⁸ J.M. Welcker, *Heren en arbeiders in de vroege Nederlandse arbeidersbeweging 1870-1914* (Amsterdam, 1978). Welcker geeft geen gemiddelde hoogte van het loon op basis van Nieuwenhuis’ enquête. Ze noemt dat de opstellers van de eerste enquête, waaronder Van Kol, in 1871 een gemiddeld loon van f. 8,- per week aanhielden

er iets voor terug te doen. Omdat partijleden die Van Kol aanschreven vaak onbekenden waren, vermeldden zij heren van enige betekenis binnen de partij die zij kenden. Op die manier kon Van Kol informeren om wat voor soort lui het ging, die hij geld verstrekke. Maar dit gebeurde niet altijd, zoals een ander conflictincident tussen hem en Nieuwenhuis aangeeft. Mevrouw Nieuwenhuis zou een lening van honderd gulden voor een ‘ongelukkig gezin’ niet hebben terugbetaald. Van Kol beweerde het geld direct gezonden te hebben, niet wetende om wie het ging.⁹⁹ Maar soms was er ook sprake van een lening, of een lening met rente. Dat was bijvoorbeeld het geval geweest bij L. Versteeg uit Amsterdam. Die meldde in 1890 dat hij de schuld van f. 210,- had afbetaald. De rente moesten later nog komen, aangezien hij nog niet uit de schulden was.¹⁰⁰

In het vorige hoofdstuk zagen we dat Van Kol veel partijgerelateerde instanties steunde. Dat was niet ongebruikelijk voor heren binnen de partij en een grote steun in de strijd van de socialistische massa. Datzelfde kan gezegd worden over zijn steun aan individuen binnen de partij. Ook andere partijheren steunden partijgenoten individueel. Toch had de steun van Van Kol in 1893 een ander karakter. Die steun werd gekenmerkt door patronage. Blok definieert patronage als ‘a structural principle which underlies asymmetric, personal transactions involving protection and loyalty between to persons or groups of persons.’¹⁰¹ De personen representeren daarbij (ongelijke) sociale posities. Belangrijk in die relatie is wederkerigheid (reciprocity) en dat de patroon de condities van zijn steun aan de cliënt bepaalt.¹⁰² Deze definitie is van toepassing op Van Kols steun aan individuen in 1893. Dat Van Kol als heer binnen de partij partijgenoten van lagere sociale posities steunde was niet uitzonderlijk. Het doel waarvoor hij dat deed echter wel. Via dit patronagepatroon financierde hij een vriend of partijgenoot waarvoor hij in ruil diens politieke steun kreeg. Dat lijkt erg op patronage als vriendschap, waarbij volgens Blok: ‘The patron is primarily a friend who expedites formal applications and requests [...] in return for political support.’¹⁰³ In het geval van Van Kol waren dat financiële verzoeken. De politieke steun die hij ervoor terug kreeg, kon hij goed gebruiken in de factiestrijd met Nieuwenhuis. Hoewel de desbetreffende individuen niet allemaal bekenden of vrienden waren, kunnen zij toch binnen deze definitie van vriendschapspatronage worden geplaatst. De vroege arbeiderspartij bestond namelijk uit

(pagina 8). De antwoorden op de beperkte enquête uit 1880 schommelen tussen tien en twaalf gulden, waardoor ik een gemiddelde aanhoud van f.50,- per maand om ongeveer een idee over de verhoudingen te geven.

⁹⁹ *De Tijd*, 14-12-1895.

¹⁰⁰ IISG, Archief H.H. van Kol, algemene correspondentie 20. Brief van L. Versteeg aan H. van Kol 23-3-1890.

¹⁰¹ Blok, ‘Variations in Patronage’, 365.

¹⁰² Blok, ‘Variations in Patronage’, 366.

¹⁰³ *Ibidem*, 372.

een ‘cultureel circuit’, waarin de connecties altijd kort waren.¹⁰⁴ Niemand was in zekere zin onbekend. Door zijn financiële middelen kon Van Kol de harten voor hem winnen. Vandaar dat Nieuwenhuis hem zo moeilijk zwart kon maken, zoals Vliegen schreef. Er moet meer rekenschap worden gegeven aan Van Kols berekenende karakter en de rol van financiën in dit conflict en de onderlinge relaties binnen de vroege beweging.

¹⁰⁴ Bos, *Waarachtige Volksvrienden*, 249.

4. Tegenstrijdigheden

‘In Van Kol zitten feitelijk twee socialisten [...] de sociale ingenieur, die de nieuwe maatschappij beschouwt als een bouwwerk en wil dat geen spijker ontbreekt aan het materiaal, noodig om het tot stand te brengen. Van Kol is op zijn tijd een statistikus en een econoom die met enorm feitenmateriaal werkt. Maar in hem zit ook, meer dan in één ander van onze voormannen, de gevoelssocialist.’¹⁰⁵

Zo typeerde Vliegen zijn vriend. Maar hij concludeerde dat Van Kol vooral ‘gevoelssocialist gebleven’ was.¹⁰⁶ Het lijkt er op dat de historiografie die conclusie van Vliegen voor lief heeft genomen. Daarin staat Van Kol bekend als de emotionele pleitbezorger voor de ethische politiek. Zijn berekenende kant, zoals die reeds in hoofdstuk één naar voren kwam lijkt daar niet bij te passen. De woorden van Vliegen vormen hier het vertrekpunt in het onderzoek naar de tegenstrijdigheden tussen de handelingen van Van Kol uit de eerdere hoofdstukken. Allereerst zal het gevoelskarakter aangeduid worden, vervolgens een voorbeeld van zijn berekenende karakter en tot slot de contradicties die daarin liggen besloten.

Ten eerste het gevoelskarakter van de Indiëganger. In de periode die dit stuk onderzoekt, zijn een aantal duidelijke kenmerken van Van Kol als gevoelsmens te noemen. Reeds in zijn studiejaren werd hij aangetrokken tot de onderdrukten in de samenleving. In 1921 herinnerde hij zich dat hij zich bij de Eerste Internationale aansloot ‘uit medelijden met het lot der arbeiders onder kapitalistische verhoudingen’.¹⁰⁷ Dat gevoel maakte hem ook actief in België en deed het hem opnemen voor de inheemse bevolking van Nederlands-Indië in de Tweede Kamer vanaf 1897. Stokvis zag ook Van Kols gevoelssocialisme in uiting komen in zijn werk *Kapitalisme en Socialisme* (1888), waarin hij een utopische arbeidsloonverdeling verdedigde. In dat werk bepleitte Van Kol een socialistische maatschappij-inrichting met een arbeidsopbrengst op basis van inspanning.¹⁰⁸ In deze uitingen was Van Kol zeker een kind van zijn tijd.

Aan het eind van de negentiende eeuw was er sprake van een toenemende secularisering of ontkerkelijkheid.¹⁰⁹ Dit was het gevolg van overtuiging in de vooruitgang gebracht door de rationalisering en modernisering. Er ontstonden allerlei seculiere

¹⁰⁵ Vliegen, *De Dageraad*, 317.

¹⁰⁶ Ibidem, 315.

¹⁰⁷ *Het Volk* 20-09-1921.

¹⁰⁸ Stokvis, ‘Levensbericht van H.H. van Kol’, 206-209.

¹⁰⁹ J.C.H. Blom en E. Lamberts eds., *Geschiedenis van de Nederlanden* (Baarn, 2010) 331.

geloofsvervangers. Historicus Romein heeft die substituten de ‘kleine geloven’ genoemd.¹¹⁰ Kleine geloven stelden hun eigen (seculiere) ideologieën op de plaats van het geloof in God. Voorbeelden daarvan noemt Romein vegetariërs, feministen en spiritisten.¹¹¹ Daartoe hoorde tot op zekere hoogte ook het socialisme. Rond 1900 vormde het socialisme een alternatief op religies. Voortgekomen uit het marxisme, rekende de ideologie af met het geloof in een God. Toch had ze veel weg van een religie, zeker in de eerste periodes van haar ontstaan. Zoals Groothuizen en Bos aantonen, waren veel aspecten binnen het atheïstische socialisme gebaseerd op religieuze structuren, simpelweg omdat de maatschappij nog altijd gewend was aan religieuze vormen.¹¹²

Van Kols gevoelskarakter uitte zich niet alleen in lidmaatschap in de socialistische beweging. Zijn gevoel trok hem ook aan tot andere utopische ideeën. Een voorbeeld daarvan is de Vrijlandbeweging. Van oorsprong was dit een Oostenrijkse beweging onder leiding van Theodor Hertzka. De beweging had als utopisch ideaal om in het binnenland van Oost-Afrika een maatschappelijk experiment uit te voeren.¹¹³ Een maatschappij waarin de sociaal-democratische idealen verwezenlijkt konden worden. Uit de briefwisseling met H. Groustra blijkt dat Van Kol zich wilde verdiepen in de materie over de vrijlandersbeweging. Groustra was één van de oprichters van het blad *Vrijland* dat propageerde voor de vrijlanders in Nederland. Van Kol stuurde hem f. 20,- voor de propaganda in 1894, waarop Groustra allerlei titels opsomde die Van Kol beslist zou moeten lezen. Groustra, eveneens socialist, geloofde ‘niet minder dat hij mee zal werken voor de schoone vrijlandzaak.’¹¹⁴

Daarnaast schreef Henri van Kol schreef zich als student in voor de vrijmetselaars- of vrijdenkersvereniging de Dageraad. De Dageraad werd in 1852 opgericht te Amsterdam. Kerngedachte van de vereniging luidde: ‘De oorzaken ‘der verkeerdheden, misbruiken en der ellende, welke in verschillende standen der hedendaagsche zamenleving worden opgemerkt’ schuilen in ‘de dwalingen der zoogenaamde christelijke kerkgenootschappen of sekten, in de onwaarheid der geloofsstellingen die meer en meer van de natuur zijn afgedwaald.’¹¹⁵ Het

¹¹⁰ J. Romein, *Op het breukvlak van twee eeuwen* (Amsterdam, 1976) 857.

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² J. Groothuizen and D. Bos, ‘Religious aspects of socialist imagery, c.1890-2000: a visual essay’, in: J. Augusteijn, P. Dassen and M. Janse eds., *Political religion beyond totalitarianism* (Londen, 2013) 101-114, 102-103.

¹¹³ E.U. Bach, ‘Seeking emptiness: Theodor Hertzka’s Colonial Utopia Freiland (1890)’ in: *Utopian Studies* Vol. 22(1) (2011) 74-90.

¹¹⁴ IISG, Archief van H.H. van Kol, algemene correspondentie 7. Brief van H. Groustra aan H. van Kol, nov. 1894.

¹¹⁵ T. Haan, ‘Een principeel debat over Multatuli in De Dageraad (1867)’, in: M. Campfens, M. Schrevel en F. Tichelman red., *Op een beteren weg. Schetsen uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging* (Amsterdam, 1985) 39-59, 39.

verwantschap met de doelen van de jonge arbeidersbeweging is groot. Haan citeert dan ook de socialist Kalshoven, die vroeg of dit alles ook in het belang van arbeiders kon zijn. Daarop antwoordde een ander, dat ook zij allereerst van het geloof bevrijd moesten worden.¹¹⁶ Net als in de vrijlandbeweging, waren dan ook veel socialisten dageraadsmannen. Onder hen waren ook J.A. Fortuyn en G.W. van der Voo (1806-1902).¹¹⁷ Toen Van Kols lidmaatschap als dageraadsmann werd bevestigd in 1882, werd hem medegedeeld dat financiële bijdragen onnodig waren.¹¹⁸ Toch betaalde Van Kol f. 10,- contributie, die hij toezegde aan de penningmeester van de vereniging.¹¹⁹ Zijn radicale partijgenoot en vrijdenker Van der Voo steunde hij eveneens in verband met de vereniging. Van der Voo was al 82 toen hij zijn eerste brief richtte aan Van Kol. De man stak al zijn geld in het schrijven van zijn tweedelige verzamelwerk *Mijne Werken* (1887 en 1892). Daarvoor had hij steun nodig en schreef ook hij Van Kol. Daarop nam Van Kol de oude vrijdenker en socialist onder zijn hoede. Uit latere brieven zijn de bedragen op te maken waarmee Van Kol, Van der Voo in zijn onderhoud voorzag. Ieder jaar tussen 1888 en '93 maakte Van Kol een bedrag over. Die postwissels bedroegen f. 10,-, maar ook f. 30,- of veertig gulden.¹²⁰

De correspondentie biedt uitleg over de plaats van het vrijdenkerschap in het leven van Van Kol. Van der Voo schreef: 'Een vrijdenker, zegt ge, wordt beschouwd als misdadige; dat wist ik al lang'. Maar een vrijdenker behoorde eveneens socialist te zijn volgens de oude man, 'voor mij is een goed vrijdenker ook socialist en een goed socialist moet tegelijk vrijdenker zijn.' Van Kol moet het ermee eens zijn geweest. 'S.D. [sociaal-democraat] moet vrijdenker zijn, ik ook en Sociaal D. moet hervormingen met alle macht invoeren; ik ook. Waarin verschillen wij dan?', vroeg Van der Voo¹²¹ Waarschijnlijk kenden ze beide het gedeelde doel in wat Van der Voo noemde: 'te arbeiden aan de vrije gedachte en zoo aan de hervorming der wankelende maatschappij.'¹²²

Het gevoelskarakter zorgde ervoor dat Van Kol zich bij de socialistische beweging aansloot. In de strijd tegen die onrechtvaardige wereld, lijkt het er op dat Van Kol zich

¹¹⁶ Haan, 'Een principieel debat', 40.

¹¹⁷ Brug, 'Foruijn, Jan Antoon' (online tekst, BWSA, 05-08-2002) <http://hdl.handle.net/10622/330E8BDE-9088-49EB-B3FF-D1F0041355B6> (geraadpleegd 8-5-2014).

¹¹⁸ IISG, Archief van H.H. van Kol, algemene correspondentie 4. Brief van *De Dageraad* aan H. van Kol, 9-4-1882.

¹¹⁹ IISG, Archief van H.H. van Kol, algemene correspondentie 4. Brief van *De Dageraad* aan H. van Kol, 26-11-1888.

¹²⁰ IISG, Archief van H.H. van Kol, algemene correspondentie 20. Brieven van G.W. Van der Voo aan H. van Kol tussen 1888-1892.

¹²¹ IISG, Archief van H.H. van Kol, algemene correspondentie 20. Brief van G.W. Van der Voo aan H. van Kol, 11-3-1889.

¹²² Ibidem, brief van 1-1-1891.

aangetrokken voelde tot kleine geloven en utopische oplossingen. Een aantal van die ideeën stonden in schril contrast met zijn rationele karaktertrek, dat van een berekenende ingenieur, zoals Vliegen dat typeerde. Volgens Vliegen bestond deze kant van zijn partijgenoot uit een ‘wetenschappelijke, feiten verzamelend en beoordelend, werkend met statistieken en berekeningen, groot belang stellend in uitvindingen en economische veranderingen’ houding.¹²³ In de voorgaande hoofdstukken konden een aantal van zijn handelingen onder die noemer worden geplaatst, waaronder de speculaties in aandelen en de patronage binnen het circuit van de partij. Omwille van de ruimte zal ik hier één voorbeeld uitvoerig behandelen in plaats van meerdere kort te duiden. Dat voorbeeld is de situatie op zijn plantage Kajoemaas.

Beschrijvingen over Kajoemaas geven niet de indruk dat Van Kol op zijn plantage een sociaal experiment ontplooidde. In 1903 beschreef Van Kol in zijn boek over zijn studiereis naar Java anoniem over zijn eigen plantage.¹²⁴ Ondanks de problemen van andere plantages in de omgeving, had ‘dit koffiëperceel’ (Kajoemaas) een aantal prijzenswaardige omstandigheden, aldus Van Kol. Een koffiëplantage was te verkiezen vanwege zijn ligging op woeste gronden. Omdat dit erfpachtgronden waren, vormden ze geen hinder voor de inheemse bevolking die hierdoor geen grond verloor. Erfpachtgrond was dus goed ‘met het oog op de Inlanders – en dat is het enig goede standpunt’, schreef Van Kol.¹²⁵ Of dit klopt is nog maar de vraag. Liberale politici hadden in 1870 de zogenaamde Agrarische Wet en Suikerwet ontworpen. Volgens deze wet behoorden bepaalde gronden aan de inheemse bevolking. Zij konden delen van die grond verhuren aan Europese ondernemers onder toezicht van het Bestuur.¹²⁶ Het was voor particulieren vooral de bedoeling om gronden van het gouvernement te pachten, zodat de bevolking beschermd zou zijn tegen het kapitalisme. In het boek van Wichers Hoeth kunnen we terugvinden dat Van Kol grond van de plaatselijke inheemse bevolking (desatuinen) had overgenomen.¹²⁷ Om die regeling te omzeilen kocht Van Kol de grond van de plaatselijke bevolking op door de inheemse vrouw van Teun Ottolander te laten bemiddelen. Op deze manier kon hij grond kopen in de omgeving, die alleen gehuurd mocht worden.¹²⁸ Van Kol zou kunnen hebben verdedigd dat de personen waarvan hij de gronden afnam criminelen waren, zoals hij ze zelf beschouwde.¹²⁹ Maar dat laatste was in strijd met zijn verdediging van de inheemse bevolking als weerloze slachtoffers van het kolonialisme.

¹²³ Vliegen, *De Dageraad*, 317.

¹²⁴ Van Kol, *Uit onze Koloniën*, 733-739.

¹²⁵ *Ibidem*, 733.

¹²⁶ Van den Doel, *Zo ver de wereld strekt*, 88.

¹²⁷ Wichers Hoeth, “Kajoemaas”, 17. Daar wordt geschreven ‘25 Bws. Dessa-tuinen’, ongeveer 17,75 hectare.

¹²⁸ Buschman en Pollmann, ‘Een goed bewaard sociaal-democratisch geheim’.

¹²⁹ Van Kol, *Uit onze Koloniën*, 734.

‘Op koffieperceelen daarentegen heeft men gronden genoeg, doch vaak arbeiders te weinig’, vervolgde Van Kol.¹³⁰ Dit leidde ertoe dat eigenaren van koffieplantages gebruik maakten van dubieuze middelen om arbeiders aan te trekken. Dat gebeurde bijvoorbeeld door het aanbieden van opium aan de werkkrachten. Daarbij schreef de Kajoemaas-eigenaar in zijn functie als Tweede Kamerlid dat hij er voor in stond dat zulke praktijken niet plaatsvonden op het desbetreffende ‘koffieperceel’. Er is ook geen bewijs om aan te nemen dat er op de koffieplantage van Van Kol gebruik werd gemaakt van lokmiddelen. Maar ook in Kajoemaas was er in de eerste jaren een tekort aan werkkrachten: ‘De arbeid ondervond groote moeilijkheden door gebrek aan werkvolk, zoodat men verplicht was volk van elders te betrekken.’¹³¹ Uiteindelijk zou er voldoende volk zijn om op de plantage te werken. Rond 1892 woonde er op de plantage 36 gezinnen.¹³² In 1903 woonden er in de omgeving 229 inheemse mensen, waarvan volgens Van Kol eenderde Christen was.¹³³ Dit alles was te danken aan Teun Ottolander die ter plaatse vanuit zijn christelijke overtuiging een duurzame gemeenschap had opgezet. Hierbij werd hij wel gesteund door Van Kol. Die stond bijvoorbeeld 10 cent per pikol af aan Teun, om de bevolking te steunen ‘door ontwikkeling tot beschaving en door genoegens tot tevredenheid’¹³⁴ Vandaar wellicht dat Piet Ottolander in 1897 kon melden aan Van Kol:

‘de inlanders op Kajoemaas herinneren u nog zeer goed en ze spreken steeds over u met den grootsten lof’ en ‘dat de koelies die u gekend hadden, u prezen wegens uw hulpvaardigheid en goedheid.’¹³⁵

Vooralsnog leek die dankbaarheid vooral de Ottolandse toe te komen. Het lijkt er niet op dat Van Kol onder de indruk was van het arbeiderstekort in 1884. De werkers op Kajoemaas kregen namelijk weinig betaald. Rond 1889 kregen ze ongeveer 46 cent per dag betaald.¹³⁶ Van Kol vond dit klaarblijkelijk te veel. Wichers Hoeth citeerde J.W. Ottolander: ‘een uniform loon is goed, maar 50 cts. voor werken is niet te veel [...] Ik vrees van met een uniform loon van 40 cts. de werkmenschen te zullen verliezen’.¹³⁷ De Ottolandse moesten het

¹³⁰ Van Kol, *Uit onze Koloniën*, 734.

¹³¹ Wichers Hoeth, “*Kajoemaas*”, 10.

¹³² *Ibidem*, 26.

¹³³ Van Kol, *Uit onze Koloniën*, 735.

¹³⁴ Wichers Hoeth, “*Kajoemaas*”, 26.

¹³⁵ IISG, Archief H.H. van Kol, algemene correspondentie 14. Brief van P. Ottolander aan H.H. van Kol 4-10-1897.

¹³⁶ Wichers Hoeth, “*Kajoemaas*”, 21.

¹³⁷ *Ibidem*.

zelf ook regelmatig ontgelden. Ze maakten met Henri van Kol en de andere vennoten afspraken over hun lonen. Die afspraken werden regelmatig veranderd in vage beloftes over aandelen en winstuitkeringen, omdat er voor de uitbetaling geen geld was. Daardoor is er sprake geweest van een ambivalente verhouding tussen de mannen Ottolander en hun baas Van Kol. Teun verliet zijn werkzaamheden op Kajoemaas voor werk op een nabijgelegen plantage, maar bleef betrokken. J.W. Ottolander bleef tot zijn dood in 1900 werkzaam voor Van Kol. Diens jongste zoon Piet zou in 1911 de maatschappij op ‘staanden voet’ verlaten nadat hij een reorganisatie niet accepteerde. Daarop schreef Van Kol over Piet: ‘P.O. is een waar zenuwlijder gebleken, trachten overleg te treden, en feiten toelichten, doet hij niet; hij scheldt en krenkt en nam zelfs de pers in den arm voor zijne vermeende benadeling.’¹³⁸ Op andere momenten sprak hij met lof over hen, zoals na het na het succesvolle jaar 1891. Daarop bepaalde Van Kol dat de Ottolanders meer mochten verdienen, om zo verzekerd te zijn van hun expertise in de komende jaren. Het eerste succesvolle jaar bood echter geen garantie voor stabielere betrekkingen. Van Kol bleef van tijd tot tijd ambivalent tegenover de Ottolanders en de winst betekende niet dat nu kon worden begonnen aan de realisatie van een socialistisch ideaal op de plantage. Aan het eind van 1891, bijvoorbeeld, verkeerde het huis van de mandoer (inheemse opzichter) nog altijd in ‘zeer bouwvallige’ staat.¹³⁹ Dit doet geloven dat er op Kajoemaas geen betere situatie bestond dan in de Buitenbezittingen waar Van Kol zich later tegen verzette in de Tweede Kamer.¹⁴⁰

In deze beschrijving zien we Van Kols karakter van een rationele, berekenende ondernemer verwezenlijkt. Zijn onderneming Kajoemaas had niet tot doel een sociaal experiment te bewerkstelligen, maar om winst te genereren. Daarmee ontstonden een aantal tegenstrijdigheden. Ten eerste een discrepantie tussen het zakelijke Kajoemaas en zijn interesse in utopische samenlevingen, zoals de vrijdenkersvereniging en Vrijlandbeweging. Ten tweede leek dit koren op de molen van Nieuwenhuis die Van Kol er in 1895 van beschuldigde dat hij een kapitalistisch bedrijf leidde. De plantage had tot doel winsten te creëren en scheen op die manier de socialistische beginselen niet ten goede te komen. Ten derde sprak Van Kol zijn (latere) standpunten met betrekking tot de inheemse bevolking tegen. Als Indisch specialist sprak hij over de inheemse bevolking als het slachtoffer van de

¹³⁸ Stadsarchief Amsterdam, 584 Handels- en Cultuurmaatschappij Van Heekeren en Co., 417 Correspondentie Van Kol 1911. Brief van Van Kol aan de heren van Heekeren van 23-9-1911.

¹³⁹ Wichers Hoeth, “Kajoemaas”, 28.

¹⁴⁰ *Handelingen Tweede Kamer*, 1902-1903, 183. ‘De toestand van den kazerne is zoo slecht, dat ik bij het binnentreden er van door den weggerotten vloer zakte.’

imperiale expansiezucht en koloniale uitputting door het moederland.¹⁴¹ Maar plots achtte hij de bevolking landloze criminelen toen zij de uitbreiding van zijn plantage in de weg zaten. De twee karakters –gevoelssocialist en berekenende ingenieur– komen op deze punten in botsing.

De bron van zijn financiële vermogen schijnt de kloof tussen zijn gevoelskarakter en rationele karakter te vergroten. Het vermogen kan echter worden beschouwd als een brug tussen de twee karaktereigenschappen van Van Kol. Daarvoor moeten de woorden van partijgenoot Van der Goes in herinnering worden genomen. Van der Goes vond: ‘het kapitalisme is vergelijkenderwijs een afkeurenswaardige methode – maar het is in deze maatschappij de eenige manier om geld te krijgen.’¹⁴² We zagen al eerder dat deelname aan het socialisme voor velen het einde van hun carrière betekende. Die werkloze partijgenoten en de partij-afdelingen hadden het geld nodig om de beweging voorwaarts te laten gaan. Door te kiezen voor een ‘kapitalistische methode’, kon Van Kol in dat geld voorzien. Op die manier was hij in staat zijn gevoelssocialisme vol te houden. ‘Natuurlijk, uwe geldelijke onafhankelijkheid en meerdere ontwikkeling maakt u vrijer in het koesteren van uwer idealen’, benijdde Vliegen.¹⁴³ Waarschijnlijk hadden Van Kol en Domela Nieuwenhuis aan het begin van hun vriendschap afgesproken door middel van de plantage geld te verdienen om zo de beweging te ondersteunen. Nieuwenhuis noemde in 1895 ook dat Van Kol had geopperd het geld te gebruiken voor de socialistische propaganda, een bewering die de bovenstaande hypothese lijkt te bevestigen. Hetzelfde geldt voor Nieuwenhuis’ steun van dertig mille aan de cultuurmaatschappij. Nieuwenhuis verweet Van Kol verbitterd dat hij dat geld echter gebruikte om mensen om te kopen. Vergeleken met de bevindingen in hoofdstuk drie werd aannemelijk dat Van Kol via patronage inderdaad zijn positie in de partij verbeterde. De ambivalentie ten opzichte van de inheemse bevolking is moeilijker te verklaren. Waarschijnlijk rekende Van Kol de bevolking die Kajoemaas omringde tot een andere categorie dan de bevolking die hij in de Kamer probeerde te beschermen tegen de koloniale macht.

Op die manier kunnen de drie eerdergenoemde discrepanties geanalyseerd worden. Ten eerste de discrepantie tussen het zakelijke Kajoemaas en interesse in utopische samenlevingsmodellen. Voor Van Kol was zijn onderneming in de kolonie waarschijnlijk gescheiden van zijn idealen. Uit allerlei geldverzoeken aan zijn adres kan worden opgemaakt,

¹⁴¹ W. van den Doel, ‘Hubertus de Onstuimige. De reizen van Henri van Kol door de Nederlandse koloniën, 1902-1903’, in: B. van der Boom en F.S. Gaastra eds., *Kerk, cultuur en koloniën: opstellen over Nederland rond 1900* (Leiden, 2005) 200-2014, 200.

¹⁴² Buschman, Pollmann, ‘Een goed bewaard sociaal-democratisch geheim’.

¹⁴³ IISG, Archief van H.H. van Kol, algemene correspondentie 20. Brief van W.H. Vliegen aan H. van Kol, 3-1-1893.

dat er geld nodig was. Door de ‘kapitalistische methode’ van een plantage, kon hij uiteindelijk geld in de partij steken en via die weg de betere samenleving realiseren. Met andere woorden, zijn plantage daar en de beweging hier, waren in zijn denken waarschijnlijk niet met elkaar verbonden door idealen maar door geldnood. Door de opbrengsten van die zakelijke methode was hij in staat een gevoelssocialisme van lange adem vol te houden.

De discrepantie tussen het kapitalistische bedrijf en het socialisme zou verklaard kunnen worden door een andere opvatting van de ingenieur. Volgens Van Kol was het noodzakelijk dat het kapitalisme eerst zou vestigen in Nederlands-Indië alvorens men zou kunnen aanvangen met de opheffing van het volk, zoals dat in Europa al bereikt was.¹⁴⁴ De derde tegenstrijdigheid bestond tussen zijn latere streven als parlementariër om op te komen voor de inheemse bevolking en zijn afkeur van bevolking rondom zijn plantage. De vraag die daarmee samen gaat is hoe geloofwaardig zijn betrokkenheid met het lot van de inheemse bevolking daadwerkelijk was. Zijn betrekking in de Tweede Kamer als Indisch specialist lijkt ook meer op een berekende keuze dan op een uiting van zijn gevoelskarakter. Na de afsplitsing van de SDAP nam Van Kol in 1897 positie binnen de Kamer als Indisch specialist. Aanvankelijk wilde hij zich niet kandidaat stellen voor de rol van parlementariër. Na de interne ruzie met Nieuwenhuis leek hij het partijleven beu, aldus Vliegen.¹⁴⁵ Maar uiteindelijk wist men hem over te halen. Opnieuw leek Van Kol een berekenende keuze te maken, door zich te richten op de koloniale politiek, terwijl Troelstra de binnenlandse politiek voor zich zou nemen. Zo kon hij zich richten op de misstanden die hij had ervaren en al eerder had beschreven in zijn brochures, zonder dat partijgenoten hem daarbij dwars zouden zitten.

De inheemse bevolking van Nederlands-Indië nam een andere plaats in dan Europese arbeiders in Van Kols ideologie. Dat maakte zijn betrokkenheid in de Tweede Kamer niet zozeer ongeloofwaardig, maar meer tot een visie die rond de negentiende eeuw gebruikelijk was onder de ethici. Een idee dat de inheemse bevolking anders was dan de Europeanen en door de Westerse beschaving opgevoed moesten worden. Vandaar ook dat Van Kol geen anti-kolonialist was, maar een kritische houding had ten opzichte van de koloniale politiek en dat hij in zijn politieke standpunten daarvoor zowel linkse als rechtse ideeën gebruikte.¹⁴⁶ Ook hier werd zijn gevoel, betrokkenheid met het lot van de inheemse bevolking, voor een deel bepaald door de rationaliteit van een berekenend ingenieur.

¹⁴⁴ Vliegen, *De Dageraad*, 315 en 324.

¹⁴⁵ Ibidem, 323.

¹⁴⁶ J. de Jong, ‘Ethiek, voorgedij en militaire acties. De koloniale politiek van het kabinet-Kuyper’ in: D.Th. Kuiper en G.J. Schutte red., *Het kabinet Kuyper 1901-1905* (Zoetermeer 2001) 157-183, 164.

In dit hoofdstuk is aangetoond dat Van Kols berekenende karakter meer aandacht verdient dat Vliegen het gaf. Dat berekende vermogen keerde terug in zijn beslissing om de plantagewinsten te gebruiken voor de socialistische beweging in Europa, de keuze om medestrijders te steunen in ruil voor politieke steun en in zijn keuze om als Indisch specialist de Kamer te betreden. Dat betekent niet dat dit vooraf vaststaande keuzes waren, maar meer opportunistische keuzes gemaakt door zijn berekenende karaktereigenschap.

Conclusie

Dat Van Kol binnen de SDAP een belangrijke financier was, is reeds lange tijd bekend. Hetzelfde geldt, hoewel in mindere mate, voor zijn rol binnen de SDB. De ontdekking dat het geld waarmee hij het socialisme steunde afkomstig was van zijn plantages in de Oost, zorgde voor een deuk in zijn imago als Indisch specialist en socialist. Die kritiek kent twee kanten. Enerzijds bleek Van Kols inkomstenbron in Nederlands-Indië een kapitalistisch karakter te hebben. Dat was in strijd met het gevoelssocialisme dat zijn karakter kenmerkte. In dit stuk is de tegenstrijdigheid nogmaals aangetoond, door te bewijzen dat Van Kol geen socialistisch ideaal verwezenlijkte op zijn plantage. Integendeel, het heeft er veel van weg dat het een zakelijke onderneming was, puur om winst te genereren. Daarnaast zorgde de ontdekking van de inkomstenbron voor een deuk in zijn imago als Indisch specialist. Van Kol had niet zozeer een anti-kolonialistisch standpunt in de Tweede Kamer, maar op z'n minst een kritische ten opzichte van de koloniale politiek. Hij pleitte als één van de eerste voor de ethische politiek. Dat hij de plaatselijke bevolking bij zijn plantage 'landloze criminelen' noemde, maakte zijn strijd voor de inheemse bevolking ongelooftwaardig.

Het lijkt erop dat men in de historiografie slechts genoeg heeft genomen met die constatering en bijbehorende discrepanties. Verder onderzoek is er nauwelijks aan gewijd. Men nam aan dat het verdiende geld in de partijkas vloeide. Een verklaring voor die onkritische houding zou kunnen zijn dat men te lang is uitgegaan van Vliemens portret van Van Kol. Vliemen herkende in het karakter van zijn vriend een berekenende ingenieur enerzijds, en een gevoelssocialist anderzijds. Vliemen concludeerde dat in Van Kol vooral een gevoelsmens domineerde. Dat beeld lijkt de historiografie onkritisch te hebben overgenomen. In bijna alle geschiedkundige werken wordt hij belicht als Indisch specialist die met een groteske – voor die tijd overdreven – taal de misstanden van de koloniale maatschappij op emotionele wijze aankaartte. Daarin verscheen Van Kol als gevoelssocialist, begaan met het lot van de onderdrukten. Het geldt dat hij overmaakte aan de partij kon ook als een gevoelsdaad worden beschouwd. Maar er is nooit onderzocht hoe de kapitalistische aard van geldwinning daarmee te rijmen was, nadat Buschman en Pollmann dat ontdekten. In dit werk is dat verband onderzocht. Daarvoor is de vraag gesteld: op welke manier heeft Van Kols financiële vermogen in de periode 1876-1894 zijn latere carrière beïnvloed?

Ten eerste is aangetoond dat Van Kol vooral na 1891 in staat was met behulp van zijn plantages een groot financieel vermogen op te bouwen. Ver weg van het Europese gewoel en de socialistische strijd kon hij zich verdiepen en ontwikkelen, zowel idealistisch als

economisch. Daarna werd duidelijk dat Van Kol het socialisme trouw bleef ondanks de grote afstand tussen de kolonie en het Europese continent. Voornamelijk briefwisselingen stelden hem in staat sociaal kapitaal op te bouwen binnen de socialistische gelederen. Dat was geen ongebruikelijke ontwikkeling binnen de partij. Net zo min zijn financiële steun aan de socialistische beweging. Uitzonderlijk was echter zijn vorm van patronage rond 1893. In het derde deel bleek dat hij bij terugkomst in Europa terecht kwam in een factiestrijd met zijn voormalige vriend en SDB-leider Nieuwenhuis. Binnen het netwerk van de partij, moest Van Kol een achterban verwerven en “harten veroveren”. Om dat te bereiken breidde hij zijn steun uit. Rond 1893 nam het aantal financiële steunverleningen aan individuen enorm toe. Door zijn sociaal en financieel kapitaal aan te spreken, kon Van Kol handig een achterban creëren. Op die manier vergaarde hij invloed, ondanks zijn perifere positie. Hij financierde hen in ruil voor politieke steun. Tot slot is aangetoond dat in deze werkwijze een zekere tegenstrijdigheden aan het licht kwam. Hoewel zijn financiële vermogen in eerste instantie een kloof scheen te maken tussen zijn karakter als gevoelssocialist en berekenend ingenieur, bleek het eerder een brug tussen beiden karakterkenmerken. Zijn financiële positie, bereikt door zijn berekenende aard overzee, stelde hem in staat zijn gevoelssocialisme in Europa vol te houden.

Anders dan Vliegen deed vermoeden, was Van Kol dus vooral een verwevenheid van gevoelskarakter en berekenend vermogen en van het continent en de kolonie. Via die constatering kan een antwoord worden gegeven op de hoofdvraag. In Nederlands-Indië bouwde hij zijn vermogen op waardoor hij in staat was zijn gevoelssocialisme vol te houden en om opportunistische keuzes te maken. Die brachten hem uiteindelijk tot de positie van Indisch specialist in de Tweede Kamer. Dat was geen vooropgezet doel, maar wel een ontwikkeling die veel meer te danken was aan zijn financiële vermogen dan tot nu toe werd aangenomen. Dat vermogen kan beter worden verklaard als we uitgaan van het rationele karakter van Van Kol, dat onderbelicht is gebleven.

Door zijn verblijf in Nederlands-Indië en betrokkenheid met het lot van de inheemse bevolking vormt Van Kols vroege “carrière” een goed negentiende-eeuws voorbeeld van ‘new Dutch imperial history’. Raben herkent daarin de drie kenmerken: verbondenheid (‘webbednes’), koloniaal burgerschap en cultuur (‘imperial citizenship and culture’) en morele capaciteit (‘moral space’). Ten eerste behoort Van Kols geschiedenis tot het verbondenheid van de koloniale delen met het moederland Nederland. Hoewel het lijkt alsof vroege socialisme en Nederlands-Indië niets met elkaar te maken hadden, blijkt uit deze studie dat dit ‘hier’ en ‘daar’ nauw bij elkaar betrokken waren. Het geld uit de kolonie werd

besteed aan de partij in het moederland, later richtte Van Kol zich vanuit het moederland op de misstanden in de overzeese maatschappij. Ten tweede behoort Van Kol in die historiografische benadering tot koloniaal burgerschap en cultuur, omdat de socialist daar niet alleen deel nam aan het koloniale verband als ambtenaar, maar ook als ondernemer en criticus van die maatschappij. Tot slot past Van Kols betrokkenheid met de inheemse bevolking in de focus van de 'new imperial history' op morele ontwikkelingen aan het eind van de negentiende eeuw. We hebben gezien dat Van Kol een kind was van zijn tijd, vanuit de kleine geloven en zijn gevoelssocialisme richtte hij zich op het lot van inheemse bevolking. In deze verbanden mag de rol van zijn geld niet over het hoofd worden gezien. Naast de structuur van de sociale netwerken binnen de vroege arbeiderspartij, dienen de financiële netwerken betrokken te worden om een beter inzicht te geven in de relaties tussen partijgenoten onderling.

Dit stuk heeft laten zien dat de vroege carrière van Van Kol een verbondenheid kende van de kolonie en moederland en dus ook van verschillende historiografische benaderingen. Het onderzoek naar Van Kol kan dan ook als voorbeeld gezien worden waarin de historiografie van kolonialisme en van het moederland samenkomen en een interdisciplinair karakter krijgt. De tegenstrijdigheden in het handelen van Van Kol zorgen er voor dat de valkuil van de 'new imperial history' vermeden wordt. Die valkuil bestaat uit een overwaardering van het begrip 'rijk', waarin alle delen werden opgenomen.¹⁴⁷ Van Kols tegenstrijdige standpunten zorgen er voor dat men bewust blijft van het perspectief dat de betreffende persoon op de koloniale samenleving had. Verbonden op veel manieren, maar ook anders.

(woorden incl. voetnoten: 14.587)

¹⁴⁷ Raben, 'A new Dutch Imperial History?', 30.

Bijlage

Functie	Loon	Duur	Geschat totaal
Aspirant-ingenieur 23 nov.- nov. 1876	f. 100,- per maand	8 dagen	
Aspirant-ingenieur dec. '76 - april '77	f. 250,- per maand	5 maanden	f. 1.250,-
Ingenieur 3 ^e klasse mei '77 - feb. '83	f. 350,- per maand	5 jaar en 10 maanden	f. 24.500,-
Ingenieur 2 ^e klasse maart '83 – mei '84	f. 500,- per maand	1 jaar en 3 maanden	f. 7.500,-
Eerste Europese verlof juni 1884-okt. '86	-	Eenmalig (?)	f. 2.700,-
Non-activiteit nov. 1886 – maart '87	f. 166,- per maand	5 maanden	f. 830,-
Ingenieur 2 ^e klasse april 1887 – mei 1891	f. 500,- per maand	4 jaar en 2 maanden	f. 25.000,-
Ingenieur 1 ^e klasse juni 1891 – aug. '92	f. 750,- per maand	1 jaar en 3 maanden	f. 11.250,-
Totaal		23 nov. 1876- augustus 1892	f. 73.030,-
'Tweejarig verlof naar Europa, onder genot van een verlofstraktement' of tweede Europese verlof	f. 3.600,- per jaar	2 jaar	f. 7.200,-

Tabel 1. Inkomensbedragen van Van Kol bij de Burgerlijke Openbare Werken (B.O.W.) als ingenieur. Gebaseerd op bron Nationaal Archief, Ministerie van Koloniën 1850-1900, 2.10.02, inventarisnr. 4966.

Literatuurlijst

- Bach, E.U., 'Seeking emptiness: Theodor Hertzka's Colonial Utopia Freiland (1890)' in: *Utopian Studies* 22(1) (2011) 74-90.
- Blok, A., 'Variations in patronage', *Sociologische Gids* 16 (1969) 365-378.
- Bos, D. *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894* (Amsterdam 2001).
- Blom, J.C.H. en E. Lamberts eds., *Geschiedenis van de Nederlanden* (Baarn, 2010).
- Buschman, M. en T. Pollmann, 'Een goed bewaard sociaal-democratisch geheim: apostel Van Kol en Domela Nieuwenhuis en hun koffieplantage op Java', in: *Vrij Nederland* 7-2-1987.
- Davids, K. en M. 't Hart eds., *De wereld en Nederland. Een sociale geschiedenis van de laatste duizend jaar* (Amsterdam, 2011).
- Doel, W. van den, 'Hubertus de Onstuimige. De reizen van Henri van Kol door de Nederlandse koloniën 1902-1903', in: B. van der Boom en F.S. Gaastra eds., *Kerk, cultuur en koloniën: opstellen over Nederland rond 1900* (Leiden, 2005) 200-214.
- Doel, W. van den, *Zover de wereld strekt. De geschiedenis van Nederland overzee vanaf 1800* (Amsterdam, 2011).
- Groothuizen, J., and D. Bos, 'Religious aspects of socialist imagery, c.1890-2000: a visual essay', in: J. Augusteijn, P. Dassen and M. Janse eds., *Political religion beyond totalitarianism* (Londen, 2013) 101-114.
- Haan, T., 'Een principeel debat over Multatuli in De Dageraad (1867)', in: M. Campfens, M. Schrevel en F. Tichelman red., *Op een beteren weg. Schetsen uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging* (Amsterdam, 1985) 39-59.
- Harmsen, G., 'De vroegste geschiedschrijving van de Nederlandse arbeidersbeweging (1875-1905)' in: M. Campfens, M. Schrevel, F. Tichelman red., *Op een beteren weg. Schetsen uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging* (Amsterdam 1985) 14-38.
- Jong, J. de, 'Ethiek, voogdij en militaire acties. De koloniale politiek van het kabinet-Kuyper' in: D.Th. Kuiper en G.J. Schutte red., *Het kabinet Kuyper 1901-1905* (Zoetermeer 2001) 157-183.
- Kol, H.H. van, *Uit onze koloniën: uitvoerig reisverhaal* (Leiden 1903).
- Noordervliet, N., *De leeuw en zijn hemd* (Amsterdam, 2013).
- Raben, R., 'A new Dutch imperial history? Perambulations in a prospective field' *BMGN* 128 (1) (2013) 5-30.
- Romein, J., *Op het breukvlak van twee eeuwen* (Amsterdam, 1976).

Stokvis, J.E., 'Levensbericht van H.H. van Kol (23 mei 1852-22 aug. 1925)', in: *Handelingen en levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1931-1932* (Leiden, 1932) 193-241.

Veer, P. van 't, *Geen blad voor de mond. Vijf radicalen uit de negentiende eeuw* (Amsterdam, 1958).

Veldhuizen, A. van, 'A grassroots sacred socialist history: Dutch social democrats (1894-1920)', in: J. Augusteijn, P. Dassen en M. Janse eds., *Political religion beyond totalitarianism. The sacralization of politics in the age of democracy* (Londen, 2013) 115-136.

Vliegen, W.H., *De Dageraad der volksbevrijding. Schetsen en tafereelen uit de socialistische beweging in Nederland* (Amsterdam, 1905).

Welcker, J.M., *Heren en arbeiders in de vroege Nederlandse arbeidersbeweging 1870-1914* (Amsterdam, 1978).

Wichers Hoeth, A.W., Cultuur Maatschappij Kajoemaas N.V. Directeuren, *Naamlooze Vennootschap Cultuur Maatschappij "Kajoemaas", 1883-1933* (Amsterdam, 1933).

Internet

Brug, L., 'Foruijn, Jan Antoon' (online tekst, BWSA, 05-08-2002)
<http://hdl.handle.net/10622/330E8BDE-9088-49EB-B3FF-D1F0041355B6>
(geraadpleegd 8-5-2014).

Ommeren, Van. *De vraagbaak. Almanak voor Suriname 1916* (Parimaribo, 1915) 42. (online tekst, *Digitale bibliotheek voor Nederlandse letteren*, 2012)
http://www.dbnl.org/tekst/_sur001191601_01/_sur001191601_01_0041.php
(geraadpleegd 29-4-2014).

Welcker, J.M., 'Kol, Hendrikus Hubertus van' (online tekst, *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*, 25-03-2003)
<http://hdl.handle.net/10622/148A4CE9-1D34-4A11-8F83-AC5D5EB987AA>
(geraadpleegd 20-5-2014).

Lijst van archivalia

Nationaal Archief (NA).

Ministerie van Koloniën 1850-1900
2.10.02, inv.nr. 4966

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG).

Archief van H.H. van Kol
Inv.nr.1-22, algemene correspondentie

Koninklijke Bibliotheek Historische Kranten (online <http://kranten.delpher.nl/>).

Het Volk 20-9-1921

De Tijd 14-12-1895

Soerabaiasch Handelsblad 15-1-1880

Stadsarchief Amsterdam.

Toegangsnummer 584 Archief Handels- en Cultuurmaatschappij Van Heekeren en Co.
Inv.nr. 417-418, Correspondentie Van Kol 1911

Staten Generaal Digitaal (online <http://www.statengeneraaldigitaal.nl/>).

Handelingen Eerste Kamer, 1893-1894, 251.

Handelingen Tweede Kamer, 1902-1903, 183.

Afbeelding voorzijde

Onbekend, 'Henri van Kol in 1909 achter zijn bureau (mogelijk in zijn huis in Voorschoten)'
(Den Haag).

Het geheugen van Nederland (online foto).

<http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/items/SFA03:SFA022002145/&p=1&i=3&t=3&st=Hubertus%20van%20Kol&sc=%28cql.serverChoice%20all%20Hubertus%20%20AND%20van%20%20AND%20Kol%29/&wst=Hubertus%20van%20Kol> (geraadpleegd 15-6-2014).

